

Kohti järkeviä ratkaisuja

Uuspaperittomien tilanne,
tuen tarve sekä
viisi toimenpide-ehdotusta

Helsingin Diakonissalaitoksen Suojattomat-hankkeen raportti 2017

SISÄLLYS

Tiivistelmä	1
1. Johdanto.....	2
2. Taustaa paperittomuudesta ja uuspaperittomuudesta.....	3
2.1 Vuoden 2015 turvapaikanhakijoista kaksi kolmannesta irakilaisia	3
2.2 Paperittomuuteen liittyviä käsitteitä.....	5
2.3 Mitä on paperittomuus?.....	7
2.4 Paperittomien määrä kasvussa.....	7
2.5 Paperittomien tukeminen on Helsingin Diakonissalaitoksen arvojen mukaista	8
2.6 Paperittomien tukena yhä enemmän järjestöjä ja kansalaisaktivisteja	8
3. Lainsäädäntöä ja viranomaisten ohjeistuksia paperittomiin liittyen	9
3.1 Kaikille kuuluvat ihmis- ja perusoikeudet luovat oikeuksia myös paperittomille	11
3.2 Viranomaisten uusia ohjeistuksia uuspaperittomuuden hallintaan	12
Maahanmuuton ministerityöryhmän toimenpidesuunnitelma.....	13
Maahanmuuttoviraston ohje vastaanottopalvelujen lakkaamisesta päivitetään.....	13
Maahanmuuttoviraston maatietoraportit pettymys turvapaikanhakijoille	14
Sosiaali- ja terveysministeriön suositukset kunnille	14
4. Kokemuksia ja havaintoja Suojattomat-hankkeen etsivästä työstä	15
4.1 Irakilaiset turvapaikanhakijat Suomessa.....	16
4.2 Keskeiset havainnot uuspaperittomuudesta Suomessa	18
Miksi jäädä paperittomana Suomeen?.....	18
Facebook-sukupolven siirtolaisuus	19
Luottamuksen menetys viranomaisiin ja järjestöihin.....	21
Hätämajoitukseen hakeutui vain vähän paperittomia	22
Toimeentulotuen hakeminen monimutkaista	22
Ykköstoiveena työpaikan löytäminen ja oleskelun laillistaminen	23
Suuri tarve neuvonnalle jo turvapaikkaprosessin aikana.....	24
Paperittomilla suuri tarve psykososiaaliselle tuelle	25
5. Johtopäätökset ja toimenpide-ehdotukset	26
6. Lähteet	30
Liite 1: Paperittomien parissa tehtävän työn eettisiä periaatteita	33
Liite 2: Haastattelupohja.....	34

TIIVISTELMÄ

Helsingin Diakonissalaitoksen Suojattomat-hankkeessa (10/2016–04/2017) kartoitettiin paperittomien tilannetta ja tuen tarvetta erityisesti niin sanottujen uuspaperittomien, eli niiden kielteisen turvapaikkapäätöksen saaneiden osalta, jotka eivät poistu maasta vapaaehtoisesti ja joita ei pystytä poistamaan maasta viranomaistoimin. Kartoitus perustui hankkeessa tehtyyn etsivään työhön paperittomien parissa. Hankkeessa myös tuettiin paperittomia tarjoamalla neuvontaa, palveluohjausta ja avustamalla esimerkiksi toimeentulotuen hakemisessa.

Hankkeen etsivän työn perusteella vaikuttaa siltä, että Suomeen tulee jäämään joukko uuspaperittomia, jotka eivät poistu vapaaehtoisesti, eikä heitä pystytä viranomaistoimin poistamaan maasta. Sitä, kuinka suuri tämä joukko uuspaperittomia tulevaisuudessa tulee olemaan, on vaikea ennustaa. Suomeen jäädään tilanteessa, jossa elämä paperittomana on henkilölle sillä hetkellä huonoista vaihtoehdoista vähiten huono. Hätämajoituksen tarve on toistaiseksi ollut uuspaperittomien parissa vähäinen. Monilla uuspaperittomilla on toiveena saada työpaikka ja sitä kautta oleskelulupa. Uuspaperittomilla on lisäksi suuri tarve omakieliselle neuvonnalle, palveluohjaukselle ja psykososiaaliselle tuelle.

Paperittomuuden yleistyminen ei ole kielteisen turvapaikkapäätöksen saaneiden eikä suomalaisen yhteiskunnan etu. Suojattomat-hankkeessa saatujen kokemusten perusteella Helsingin Diakonissalaitos esittää viisi toimenpide-ehdotusta: (1) Paperittomien tarpeita vastaisi toimintamalli, jossa hätmajoitus, päiväkeskus sekä ohjaus ja neuvonta sijaisivat samassa paikassa; (2) perus- ja ihmisoikeudet tulee taata myös paperittomille ja (3) erityishuomiota tulee kiinnittää kaikkein haavoittuvimmassa asemassa oleviin paperittomiin; (4) paperittomien mahdollisuuksia laillistaa oleskelunsa työn perusteella olisi järkevää lisätä; sekä (5) tilapäinen oleskelulupa olisi ratkaisu paperittomille, jotka eivät palaa kotimaahansa ja joita ei pystytä poistamaan maasta.

1. JOHDANTO

”Matkalla Eurooppaan hyppäsimme henkemme uhalla mereen, yritimme pelastautua, kukaan ei tiennyt miten tulee käymään. Nyt olemme Suomessa tässä samassa tilanteessa, kun meidät heitetään vastaanottokeskuksista kadulle”

Vuonna 2015 Suomeen saapui yli 30 000 turvapaikanhakijaa, mikä on moninkertainen määrä verrattuna aikaisempiin vuosiin. Samaan aikaan turvapaikka- ja maahanmuuttopolitiikkaa on kiristetty niin, että yhä suurempi osa Suomeen saapuneista turvapaikanhakijoista saa kielteisen päätöksen ja heidän odotetaan palaavan kotimaahansa. Suuri osa kielteisen päätöksen saavista turvapaikanhakijoista on lähtenyt pakoon sodan, terrorismin ja kriisien hallitsemista valtioista kuten Irak, Somalia ja Afganistan. Monet heistä eivät näe paluuta lähtömaahan mahdollisena, vaan jäävät Suomeen tai muualle Eurooppaan kielteisestä päätöksestä huolimatta.

Nämä Suomeen jäävät kielteisen päätöksen saaneet turvapaikanhakijat muodostavat niin sanotun uuspaperittomien ryhmän. Paperittomuus sinällään ei ole Suomessa uusi ilmiö, mutta paperittomien joukkoon on muodostunut merkittävä uuden tyyppinen ihmisryhmä. Uuspaperittomat ovat hieman erilaisessa tilanteessa kuin monet muut eri syistä Suomessa paperittomina elävät. Viranomaisten on vaikeaa palauttaa kielteisen turvapaikkapäätöksen saaneita henkilöitä esimerkiksi Somaliaan tai Irakiin, jos henkilöt eivät halua itse palata vapaaehtoisesti. Näiden maiden kanssa ei ole olemassa palautussopimusta, eivätkä valtiot välttämättä ota vastaan palautettuja kansalaisiaan. Vuonna 2015 tehdyn lainsäädännön muutoksen seurauksena he eivät enää saa tässä tilanteessa tilapäistä oleskelulupaa maasta poistamisen estymisen perusteella, vaan päätyvät paperittomiksi, vaikka heidän maassaolonsa onkin usein viranomaisten tiedossa.

Suojattomat-hanke (10/2016–04/2017) käynnistettiin Helsingin Diakonissalaitoksella (HDL) sen seurauksena, että tarve paperittomien tukemiselle ja paperittomuuteen liittyvän yhteiskunnallisen tilanteen seuraamiselle alkoi selvästi kasvaa. Hankkeen rahoittajia olivat Helsingin kaupunki sekä HDL ja sen yksityiset lahjoittajat. Helsingin Diakonissalaitos on yleishyödyllinen säätiö, joka tuottaa monipuolisia sosiaali-, terveys-, ja koulutusalan palveluja. Suurin osa HDL:n työstä kohdistuu, ja on kohdistunut jo 150 vuotta, Suomen huono-osaisten auttamiseen ja tukemiseen. Uskomme, että tukemalla yhteiskunnan heikommassa asemassa olevia, olivat he sitten syntyperäisiä suomalaisia tai Suomeen syystä tai toisesta muuttaneita, rakennetaan kestävää hyvinvointia maahamme.

Tämän raportin tarkoituksena on tuoda esiin Suojattomat-hankkeen etsivässä työssä kerättyjä kokemuksia uuspaperittomien tilanteesta, uuspaperittomuuden erityispiirteistä paperittomuuden kentällä sekä paperittomien ihmisten tuen tarpeesta. Tavoitteena on lisätä ymmärrystä paperittomuudesta Suomessa, sekä tuoda esiin yhden paperittomien moninaisessa joukossa uuden ja ajankohtaisen ryhmän erityinen tilanne. Raportissa on Suojattomat-hankkeen omien löydösten lisäksi tuotu esiin uuspaperittomuuden taustalla vaikuttavia laajempia ilmiöitä.

Tämä selvitys on raportti siitä, mitä Suojattomat-hankkeen etsivässä työssä paperittomien parissa on kuultu ja nähty. Raportissa ei ole pyritty tuomaan esiin kaikkia eri näkemyksiä, joita paperittomuuteen ja siihen liittyvään yhteiskunnalliseen keskusteluun liittyy, vaan erityisesti on haluttu tuoda esiin näkökulmia, joita paperittomat itse ovat kertoneet omasta tilanteestaan. Hankkeessa tehdyt havainnot ja tulokset perustuvat puhtaasti työhön paperittomien parissa. Helsingin Diakonissalaitos on poliittisesti sitoutumaton yleishyödyllinen säätiö, jonka toimintaa ohjaa kristillinen lähimmäisen rakkaus. Luomme uusia ratkaisuja etenkin niillä alueilla, joilla ihmisarvo on uhattuna.

Raportin kaksi ensimmäistä osaa taustoittavat ilmiötä, ja ne on koottu olemassa olevan tiedon ja tutkimuksen pohjalta. Aluksi käydään lyhyesti läpi paperittomuuden kasvuun johtanutta

yhteiskunnallista tilannetta Suomessa ja määritellään mitä paperittomuus on. Toisessa osassa hahmotetaan yleiskuvaa paperittomien asemaa ja oikeuksia määrittävästä lainsäädännöstä ja viranomaisten ohjeista. Kolmannessa osassa keskitytään Suojattomat-hankkeen etsivässä työssä saatuihin kokemuksiin ja uuspaperittomien ihmisten parissa kerättyyn tietoon. Raportin loppuun on koottu toimenpide-ehdotuksia tilanteen parantamiseksi. Raportin sivuilla on käytetty myös suoria lainauksia hankkeessa haastatelluilta paperittomilta ihmisiltä.

Raportin on koonnut ja kirjoittanut Suojattomat-hankkeen asiantuntija Tuuli Shinyella. Raporttia varten kerätyn aineiston ja havaintojen kokoamisessa suuri rooli on ollut myös hankkeen yhteisötyöntekijöillä Suldaan Said Ahmedilla ja Hayder Al Jouranjilla, sekä pohjatyön osalta asiantuntija Nora Lindströmillä. Raportin kommentointivaiheessa tärkeitä huomioita ovat tehneet Pakolaisneuvonta ry:n Paperittomat-hanke, Suojattomat-hankkeen viiter ryhmä sekä HDL:n sisäinen työryhmä.

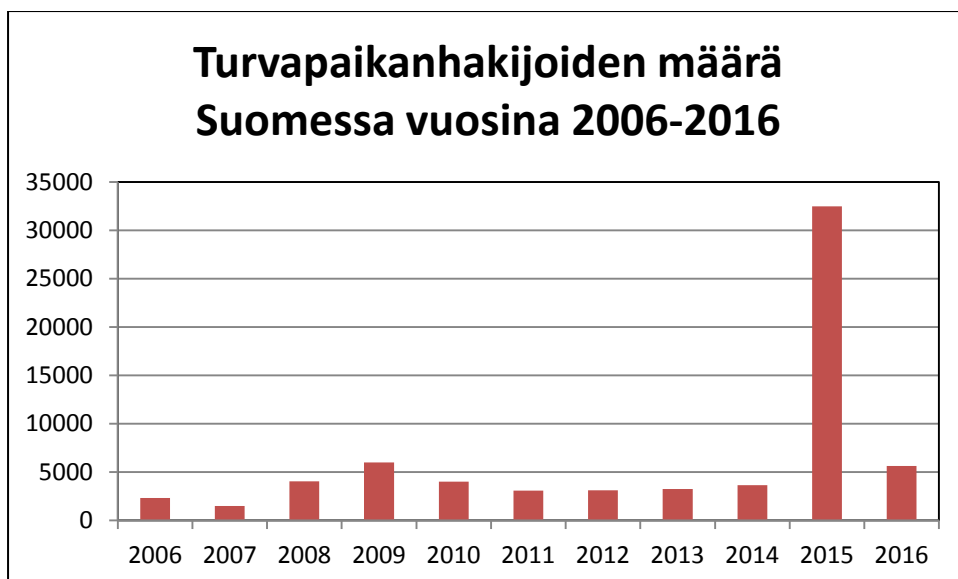
2. TAUSTAA PAPERITTOMUUDESTA JA UUSPAPERITTOMUUDESTA

Tässä luvussa käsitellään taustatietoa paperittomuuteen ja erityisesti uuspaperittomuuteen liittyen. Aluksi käydään läpi tilastotietoa vuoden 2015 turvapaikanhakijoihin ja kielteisiin turvapaikkapäätöksiin liittyen. Sen jälkeen esitellään perustietoa paperittomuudesta ja paperittomien oikeuksista Suomessa. Luvun lopussa listataan myös paperittomien tukena toimivia eri tahoja.

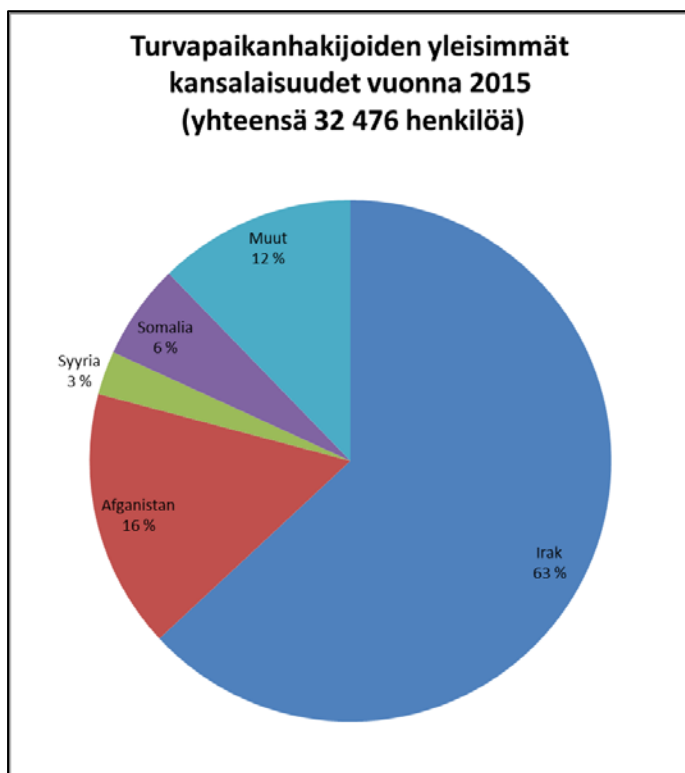
2.1 Vuoden 2015 turvapaikanhakijoista kaksi kolmannesta irakilaisia

Vuonna 2017 uuspaperittomiksi päätyvät ovat suurelta osin niitä turvapaikanhakijoita, jotka saapuivat Suomeen vuonna 2015 ja sen jälkeen. Kuviosta 1 näkyy, kuinka poikkeuksellinen vuosi 2015 oli turvapaikanhakijoiden määrän osalta: määrä oli kymmenkertainen moniin aikaisempiin vuosiin verrattuna. Monesti vuoden 2015 turvapaikanhakijat yhdistetään Syyrian sotaan, mutta Suomeen tuolloin saapuneista turvapaikanhakijoista vain alle kolme prosenttia oli kotoisin Syyriasta¹. Itse asiassa Suomeen saapuneista turvapaikanhakijoista kaksi kolmannesta oli irakilaisia ja 16 prosenttia afganistanilaisia. Somalialaisiakin turvapaikanhakijoita oli tuplasti enemmän kuin syyrialaisia. Suomeen kohdistuvassa muuttoliikkeessä olikin kyse paljon Syyrian sotaa laajemmasta pakolaisuudesta. Ilmiötä nimenomaan irakilaisten turvapaikanhakijoiden osalta käsitellään tarkemmin tämän raportin kolmannessa luvussa.

¹ Jauhiainen 2017, 7.

Kuvio 1. Turvapaikanhakijoiden määrä Suomessa vuosina 2006 – 2016²

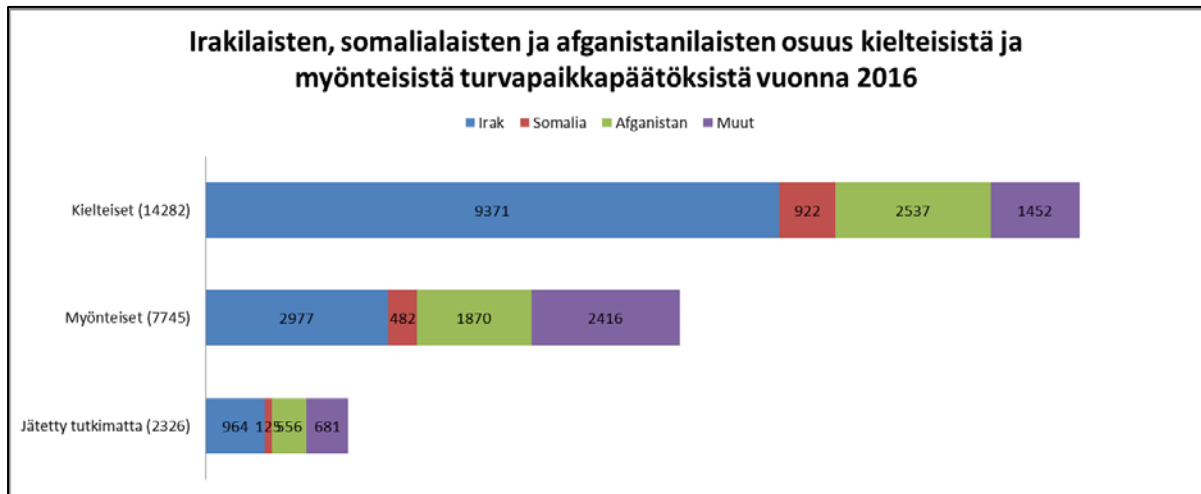
Kuvio 2. Turvapaikanhakijoiden yleisimmät kansalaisuudet vuonna 2015³

Enemmistöllä Suomeen 2015 saapuneista turvapaikanhakijoista ei ollut Maahanmuuttoviraston päätöksissään tekemän tulkinnan mukaan perustetta saada turvapaikkaa Suomesta. Vuonna 2016 Maahanmuuttoviraston tekemistä turvapaikkapäätöksistä myönteisiä oli vain joka neljäs ja kielteisiä

² Maahanmuuttovirasto, Turvapaikka- ja pakolaistilastot.

³ Maahanmuuttovirasto, Turvapaikka- ja pakolaistilastot.

noin puolet. Lopuilla hakemus raukesi tai hakemus jätettiin tutkimatta (esim. Dublin-menettelyn takia⁴ tai koska henkilö oli poistunut maasta). Kaikkia vuoden 2015 turvapaikanhakijoita koskevat turvapaikkapäätökset ovat tiedossa viimeistään vuonna 2018, jolloin kaikki valitukset on ehditty käsitellä ja lopulliset päätökset on tehty.⁵ Kielteisten ja myönteisten turvapaikkapäätösten jakautumisesta eri kansallisuuksien osalta antavat suuntaa tilastot vuoden 2016 turvapaikkapäätöksistä. Kuviossa kolme on esitetty uuspaperittomuuden kannalta keskeisten kansallisuuksien, irakilaiden, afganistanilaisten ja somalialaisten, osuus kielteisistä ja myönteisistä päätöksistä. Suhteessa eniten kielteisiä turvapaikkapäätöksiä näistä vuoden 2015 turvapaikanhakijoista ovat saaneet irakilaiset.

Kuvio 3: Irakilaisten, somalialaisten ja afganistanilaisten osuus kielteisistä ja myönteisistä turvapaikkapäätöksistä vuonna 2016⁶

On hyvä kuitenkin huomata, että vuoden 2015 ennennäkemättömästä turvapaikanhakijamäärästä huolimatta oli kansainvälinen suojelu edelleen kaikesta Suomeen suuntautuvasta maahanmuutosta vain yksi osa. Esimerkiksi vuonna 2016 myönnettiin ensimmäisiä oleskelulupia perhesiteen perusteella yhteensä 7690, työn perusteella 6962 ja opiskelun perusteella 6963⁷. Samana vuonna eri tavoin kansainvälisen suojelun perusteella (pakolaisena, kiintiöpakolaisena, toissijaisen suojelun perusteella tai turvapaikkaa hakeneen perheen yhdistämisen kautta) Suomessa sai oleskeluluvan noin 8500 henkilöä⁸. Vuosittainen turvapaikanhakijoiden määrä myös palasi heti vuonna 2016 lähes tavanomaiselle tasolle, joten Suomen väestössä pakolaistaustaisten henkilöiden osuus ei ole edelleenkään kovin suuri.

2.2 Paperittomuuteen liittyviä käsitteitä

Suomalaisessa keskustelussa vakiintunut termi kuvaamaan ilman oleskelulupaa maassa olevia on ”paperiton”, jota käytetään myös tässä raportissa. Suomen viranomaiset käyttävät kuitenkin paperittomista termiä ”laittomasti maassa oleskeleva”, ja sisäministeriö suosittaa välttämään tässä

⁴ Menettelyn taustalla on Dublin-asetus, jonka mukaan vastuu turvapaikkahakemuksen käsittelystä kuuluu sille jäsenvaltiolle, jossa hakijalla on (1) perheenjäseniä, (2) oleskelulupa tai viisumi, (3) jonka ulkorajan hakija on luvattomasti ylittänyt kolmannesta maasta käsin, tai (4) jossa hakija on aikaisemmin hakenut turvapaikkaa.

Dublin-menettelyssä hakemusta ei tutkita Suomessa vaan hakija käännytetään vastuussa olevaan jäsenvaltioon. (www.migri.fi)

⁵ Jauhiainen 2017, 7.

⁶ www.migri.fi, Turvapaikka- ja pakolaistilastot.

⁷ www.migri.fi, Myönteiset ja kielteiset ratkaisut ensimmäisiin oleskelulupiin 1.1.2016–31.12.2016.

⁸ Jauhiainen 2017, 7.

yhteydessä termin ”paperiton” käyttöä⁹. Kansainvälisesti esim. YK, Euroopan parlamentti ja Euroopan komissio suosittavat paperittomista käytettävien termejä ”undocumented migrant” tai ”irrelugar migrant”¹⁰.

Monesti saatetaan puhua hieman limittäin samassa yhteydessä *turvapaikanhakijoista* ja *paperittomista*. Turvapaikanhakijat eivät kuitenkaan ole paperittomia, vaan oleskelevat maassa täysin laillisesti. Kaikilla paperittomilla ei myöskään ole taustallaan turvapaikkaprosessia. Alla on selitetty näiden käsitteiden lisäksi myös kaksi tämän raportin ja Helsingin Diakonissalaitoksen työn kannalta keskeistä paperittomuuden alaryhmää: *uuspaperiton* ja *rekisteröitymätön EU-kansalainen*.

- **Turvapaikanhakija** on henkilö, joka pyytää suojelua ja oleskeluoikeutta kotimaansa ulkopuoliselta valtiolta. Jos turvapaikka myönnetään, hän saa samalla pakolaisaseman.¹¹ Tämän jälkeen hän ei ole enää turvapaikanhakija, vaan *pakolainen*. Turvapaikanhakija voi myös saada oleskeluluvan jollain muulla kuin kansainvälisen suojelun perusteella, jolloin hän ei saa pakolaisasemaa, vaan on *maahanmuuttaja*. Turvapaikanhakija ei ole paperiton, vaan hänen oleskelunsa Suomessa on laillista. Turvapaikanhakija muuttuu paperittomaksi jos hän kielteisestä turvapaikkapäätöksestä huolimatta jää Suomeen eikä poistu maasta vapaaehtoisesti kääntämispäätöksen ollessa täytäntöönpanokelpoinen.
- **Paperiton** on henkilö, joka asuu ja elää jossakin valtiossa ilman täyttä laillista oleskeluoikeutta. Pelkkä henkilöllisyystodistuksen puuttuminen ei tee ihmisestä paperitonta, ja toisaalta monilla paperittomilla onkin olemassa ”paperit” (henkilöllisyystodistus, passi, syntymätodistus jne.), vaikka laillista oleskeluoikeutta ei ole. Usein paperiton elää piilossa viranomaisilta.¹² Paperittomiksi voidaan luokitella myös siirtolaisia, jotka eivät varsinaisesti oleskele laittomasti maassa, mutta ovat kuitenkin esimerkiksi peruspalvelujen kannalta paperittoman kaltaisessa asemassa. Tällaisia ryhmiä ovat esimerkiksi rekisteröitymättömät EU-kansalaiset sekä ilman oleskeluluvan tai viisumin edellyttämää riittävää sairaskorvausta Suomessa oleskelevat ulkomaalaiset¹³.
- **Uuspaperittomat** ovat turvapaikanhakijoita, jotka ovat jääneet Suomeen kielteisestä turvapaikkapäätöksestä huolimatta ja eivät poistu maasta vapaaehtoisesti, eivätkä viranomaiset voi laillisin keinoin poistaa heitä valtiosta¹⁴. Maasta poistamisen estää tyypillisesti se, että uuspaperittoman lähtömaa ei ota vastaan pakkopalautettua henkilöä, eikä valtioiden välillä ole olemassa palautussopimusta. Palautusta hankaloittaa edelleen, jos henkilöllä ei ole matkustusasiakirjaa, eikä sellaista saada lähtömaan viranomaisten avustuksella hankittua. Uuspaperittoman oleskelu Suomessa voi myös olla viranomaisten tiedossa.
- **Rekisteröimätön EU-kansalainen**. Monesti paperittomiksi katsotaan myös EU-kansalaiset jotka eivät ole rekisteröineet oleskeluaan Suomessa¹⁵. EU-kansalaisilla on oikeus oleskella toisessa EU-valtiossa vapaasti kolme kuukautta. Yli kolmen kuukauden oleskeluoikeus tulee rekisteröidä, mikä edellyttää riittävää toimeentuloa tai varoja Suomessa elämiseen sekä

⁹ Sisäministeriö 2016.

¹⁰ PICUM Terminology Leaflet.

¹¹ Jauhiainen 2017, 10.

¹² Jauhiainen 2017, 10.

¹³ Keskimäki et al. 2014.

¹⁴ Jauhiainen 2017, 10.

¹⁵ Esim. THL raportissaan Keskimäki et al. 2014.

sairasvakuutusta.¹⁶ Rekisteröimätön EU-kansalainen jää paperittoman tavoin peruspalvelujen ulkopuolelle.

2.3 Mitä on paperittomuus?

Paperittomuudelle ei ole olemassa virallista määritelmää. Paperiton voidaan määritellä henkilöksi, joka elää jossakin valtiossa ilman laillista oleskeluoikeutta, ja jonka oleskelua tämän valtion viranomaiset eivät hyväksy. Keskeistä paperittomuudessa on, että henkilöllä ei ole oikeutta samoihin palveluihin, kuin niillä, joilla on täysi oikeus oleskella Suomessa. Paperittomaksi voi päätyä esim. saatuaan kielteisen oleskelulupa- tai turvapaikkapäätöksen, viisumin tai oleskeluluvan umpeuduttua tai jos lupaa oleskeluun ei ole edes haettu. Paperittomat saattavat piilotella viranomaisilta ja elää niin sanotusti ”maan alla”, tai heidän oleskelunsa saattaa olla viranomaisten tiedossa, mutta viranomaisilla ei ole keinoja poistaa henkilöä maasta.¹⁷

Paperittomuus ei ole Euroopassa tai Suomessa uusi ilmiö. Paperittomuus ja huoli paperittomien määrän kasvusta ovat kuitenkin nousseet Suomessa julkiseksi puheenaiheeksi erityisesti vuoden 2015 turvapaikanhakijoiden määrän kasvun jälkeen. Turvapaikanhakijoiden määrän ja sitä kautta myös kielteisen turvapaikkapäätöksen saaneiden määrän kasvun lisäksi paperittomuudesta on tehnyt Suomessa entistä ajankohtaisempaa edeltävien vuosien lakimuutokset ulkomaalaislakiin ja vastaanottolakiin, joita käsitellään tarkemmin luvussa kolme.

Elämä paperittomana on elämää virallisen yhteiskunnan ulkopuolella. Suuri osa paperittomista haluaisi laillistaa maassaolonsa ja työskennellä Suomessa, mutta tämänhetkinen lainsäädäntö tekee sen vaikeaksi. Marginaalinen asema voi helposti johtaa paperittoman hyväksikäyttöön tai rikollisuuteen. Jos ihminen kokee, ettei hänellä ole arvoa eikä yhteenkuuluvuutta ympäröivään yhteisöön, myös riski radikalisoitumiseen kasvaa. Julkisen terveydenhoidon tai sosiaalihuollon piiriin pääsee ainoastaan kiireellisissä ja välttämättömissä tapauksissa. Silloinkin paperittoman pelko kiinnijäämisestä voi estää avunhaun.

2.4 Paperittomien määrä kasvussa

Paperittomien määrää on ilmiön luonteesta johtuen mahdotonta tarkasti tietää, sillä paperittomat eivät ole yhtenäisesti minkään viranomaisten, järjestöjen tai muiden toimijoiden ”rekisterissä”. Erilaisia arvioita paperittomien määrästä ja sen kehittymisestä on kuitenkin olemassa. Ennen vuoden 2015 turvapaikanhakijoiden määrän kasvua viranomaiset ovat yleensä arvioineet paperittomia olevan Suomessa noin 3500¹⁸. Vuonna 2016 määrä olisi joidenkin arvioiden mukaan noussut noin 4000 henkilöön¹⁹.

Maaliskuussa 2017 sisäministeriöstä saadun tilannetiedon mukaan vastaanottopalvelut oli lakkautettu yhteensä 266 henkilöltä ja 72 henkilöllä 30 vuorokauden määräaika oli parhaillaan käynnissä. Vastaanottopalveluiden piiristä kadonneiksi merkittyjä oli yhteensä 4400, joista noin puolet arvioitiin poistuneen Suomesta toisiin EU-maihin tai EU:n ulkopuolelle.²⁰ Näiden lukujen pohjalta arvioituna on mahdollista, että paperittomien määrä olisi uuden tilanteen seurauksena kasvanut 1000–2500 henkilöllä huhtikuuhun 2017 mennessä. Sekä viranomaiset että muut tahot ovat olleet yhtä mieltä siitä, että paperittomien määrä Suomessa tulee todennäköisesti kasvamaan erityisesti vuoden 2017 aikana, kun Suomesta vuonna 2015 turvapaikkaa hakeneet saavat lisää toimeenpanokelpoisia

¹⁶ www.migri.fi

¹⁷ Gadd 2017, 134.

¹⁸ Keskimäki et al. 2014, 15.

¹⁹ Gadd 2017, 134.

²⁰ Sisäministeriö 10.3.2017.

kielteisiä turvapaikkapäätöksiä. Lainvoimaisia kielteisiä turvapaikkapäätöksiä on tulossa vuoden 2017 aikana tuhannen päätöksen kuukausivauhdilla²¹.

Ainakin vuoden 2016 puolella paperittomat olivat vielä kuntien näkökulmasta pieni ilmiö. Tutkijoiden vuonna 2016 tekemän kuntakyselyn perusteella vain 8 % kunnista katsoi paperittomien olevan ongelma kyseisessä kunnassa. Toisaalta joka neljännessä kunnassa autetaan paperittomia, joten paperittomuus ei ole vain pääkaupunkiseudun ja muutaman suuren kaupungin ilmiö. Kuntakyselyyn vastanneet pitivät kuitenkin todennäköisenä, että suurin osa kielteisen turvapaikkapäätöksen saaneista hakeutuu Etelä-Suomen kaupunkeihin. Kaupunkien tasolla suurimpien vaikutusten odotetaan kohdistuvan pääkaupunkiseudun lisäksi Turkuun, Tampereelle ja Ouluun.²²

Suojattomat-hankkeessa uuspaperittomien määrän kasvu on näkynyt selkeästi. Hankkeessa on maaliskuun 2017 loppuun mennessä saatu kontakti yhteensä noin 400 henkilöön. Henkilöt olivat paperittomia sekä turvapaikanhakijoita, joilla on ensimmäinen kielteinen turvapaikkapäätös maahanmuuttovirastosta, ja jotka odottavat parhaillaan hallinto-oikeuden päätöstä. Valtaosa kaikista yhteydenotoista ja etsivässä työssä tavoitetuista kontakteista on tullut vuoden 2017 puolella.

2.5 Paperittomien tukeminen on Helsingin Diakonissalaitoksen arvojen mukaista

Suojattomat-hankkeen syntymisen taustalla on Helsingin Diakonissalaitoksen tehtävä puolustaa jokaisen ihmisen luovuttamatonta ihmisarvoa ja edistää heikoimmassa asemassa olevien ihmisoikeuksia. HDL:n tavoitteena on luoda mahdollisuuksia inhimillisesti arvokkaaseen elämään. Paperittomien, ja sitä kautta yhteiskunnan ulkopuolella elävien ihmisten kasvava määrä Suomessa on vakava huolenaihe. Puuttamalla ilmiöön on mahdollista minimoida äärimmäiseen syrjäytymiseen liittyviä lieveilmiöitä kuten hyväksikäyttöä, ihmiskauppaa, rikollisuutta, ja radikalisoitumista.

Helsingin Diakonissalaitoksella on pitkä kokemus liikkuville ja rekisteröimättömille EU-kansalaisille ja paperittomille suunnatusta päiväkeskustoiminnasta (Hirundo). EU-kansalaisten liikkuva väestö muodostuu suurilta osin romaneista. Heti Suojattomat-hankkeen alussa oli kuitenkin selvää, että paperittoman asemaan liittyvistä yhtäläisyyksistä huolimatta liikkuvalla väestöllä ja uuspaperittomilla sekä heidän tilanteellaan Suomessa on myös paljon eroavaisuuksia. Siksi liikkuvalla väestöllä kehitettyä mallia ei voitu suoraan soveltaa uuden paperittomien ryhmän tukemiseen, vaan tarvittiin huolellista kartoitusta uuspaperittomuuteen liittyvistä erityispiirteistä ja tuen tarpeesta.

Helsingin Diakonissalaitos on ollut myös yhdessä Helsingin kaupungin ja Helsingin Seurakuntayhtymän kanssa järjestämässä liikkuvalla väestöllä ja muille paperittomille tarkoitettua tilapäistä hätämajoitusta Helsingissä. Talvella 2016–2017 hätämajoitusta järjestettiin Munkkisaarella ja Hermannin diakoniatalolla. Hätämajoituksen järjestämisen tavoitteena on varmistaa, ettei kukaan joudu hengenvaarallisissa pakkassäissä nukkumaan ulkona. Tilapäisen majoituksen järjestämisellä pyritään minimoimaan pakkassään aiheuttamia terveyden ongelmia, sekä tavoittamaan erittäin haavoittuvassa tilanteessa olevia henkilöitä ja mahdollisuuksien mukaan kartoittamaan heidän tilannettaan.

2.6 Paperittomien tukena yhä enemmän järjestöjä ja kansalaisaktivisteja

Keväällä 2017 paperittomien parissa työskentelevien kenttä laajeni ja mukaan tuli paljon uusia toimijoita. Paperittomia tavalla tai toisella tukevia tahoja on sekä kolmannen sektorin järjestötoimijoissa, evankelis-luterilaisen kirkon piirissä sekä kansalaisten itse organisoimissa erilaisissa verkostoissa ja ryhmissä. Tällaisia toimijoita Helsingin Diakonissalaitoksen Suojattomat-hankkeen lisäksi ovat ainakin:

²¹ HS 14.1.2017.

²² Gadd 2017; 135, 137.

- Paperittomat-hanke (2012–2017, Pakolaisneuvonta ry)
- Ristin suojassa (2017–2019, Helsingin seurakuntayhtymä ja Vivo ry)
- Maahanmuuttajien tuki ja tavoittaminen -hanke (2017–2019, Sininauhasäätiö)
- Global Clinic (Lääkärien sosiaalinen vastuu)
- Hirundo-päiväkeskus (Helsingin Diakonissalaitos)
- Suomen Punainen Risti
- Vapaa liikkuvuus -verkosto
- Valtakunnallinen Paperittomat-verkosto
- Oikeus elää -liike
- Refugee Hospitality Club ja Kotimajoitusverkosto

SPR selvitti keväällä 2017 omin piiriensä alueilla toimivia verkostoja paperittomien auttamiseksi. Selvityksen²³ mukaan verkostoja on 20 eri paikkakunnalla. Verkostoissa on yleensä mukana kunta, SPR ja seurakunta sekä erilaisten viranomaistahojen lisäksi järjestöjä. Hätämajoitus toimi 15 paikkakunnalla ja hätämajoitusta oli suunnitteilla viidellä paikkakunnalla. Kolmella paikkakunnalla suunniteltiin paperittomien päiväkeskustoimintaa (Helsinki, Espoo ja Vantaa).

3. LAINSÄÄDÄNTÖÄ JA VIRANOMAISTEN OHJEISTUKSIA PAPERITTOMIIN LIITTYEN

Koska paperittomuus liittyy ennen kaikkea henkilön juridiseen asemaan jossakin valtiossa, on lainsäädännöllä keskeinen rooli koko ilmiössä sen ymmärtämisessä. Paperittomuuteen ja paperittomien oikeuksiin liittyviä lakeja, säännöksiä, ohjeita ja sopimuksia on kuitenkin lukuisia, ja lainsäädäntö ja ohjeistukset muuttuvat jatkuvasti. Myös lain tulkinnalla on suuri merkitys siinä, miten lainsäädäntö paperittomien arkeen vaikuttaa. Tässä luvussa pyritään lyhyesti ja hyvin yleisellä tasolla hahmottamaan ”lakiviidakkoa”, jonka paperittomia tukevat tahot kohtaavat.

Paperittomien määrän kasvuun Suomessa on oleellisesti vaikuttanut turvapaikanhakijoiden suuren määrän lisäksi myös lainsäädäntöön tehdyt monet kiristykset. Yksi keskeisimpiä paperittomuuteen vaikuttaneita lakimuutoksia on muutos tilapäiseen oleskelulupaansa maasta poistumisen estymisen perusteella (Ulkomaalaislaki § 51). Käytännössä turvapaikanhakija saattoi aikaisemmin saada tilapäisen oleskeluluvan tilanteessa, jossa häntä ei viranomaistoimin voinut palauttaa kotimaahansa. Lakimuutoksen jälkeen tilapäistä oleskelulupaa ei myönnetä, jos ulkomaalaisen paluu jää sen vuoksi toteutumatta, että henkilö ei suostu palaamaan kotimaahansa tai pysyvään asuinmaahansa tai vaikeuttaa paluunsa järjestelyä. Ulkomaalaislakia muutettiin myös vuonna 2016 poistamalla kokonaan humanitaarisen suojelun oleskelulupakategoria (Ulkomaalaislaki 88 a § 29.4.2016/332).

Ulkomaalaislain kiristysten lisäksi vuonna 2015 muutettiin ns. vastaanottolakia niin, että vastaanottopalvelujen kesto rajattiin 30 päivään sen jälkeen, kun päätös kielteisen turvapaikkapäätöksen saaneen turvapaikanhakijan maasta poistamisesta on tullut lainvoimaiseksi ja poliisi on ilmoittanut vastaanottokeskukselle, että maasta poistamisen täytäntöönpano viranomaistoimin ei ole mahdollista, ja henkilö on kieltäytynyt vapaaehtoisen paluun mahdollisuudesta (Laki kansainvälistä suojelua hakevan vastaanotosta sekä ihmiskaupan uhrin auttamisesta ja tunnistamisesta 14 a § 22.5.2015/673). Samanaikaisesti on siis mm. muutettu ulkomaalaislain kansainvälistä suojelua koskevia pykäläiä, kiristetty perheenyhdistämisen edellytyksiä, tehty muutoksia turvapaikanhakijoiden oikeusapujärjestelmään ja kiristetty Maahanmuuttoviraston lähtömaalinjauksia

²³ SPR 2017.

isoimpien lähtömaiden osalta²⁴. Muun muassa näiden muutosten yhteis seurauksena on Suomen järjestelmä alkanut uudella tavalla tuottaa paperittomuutta.

Turvapaikanhakijoihin liittyviä viranomaistoimijoita on monia prosessin eri vaiheissa: rajaviranomaiset ja poliisi turvapaikkaa hakiessa ja kielteisen turvapaikkapäätöksen ja käännytyksen yhteydessä; sisäministeriö, työ- ja elinkeinoministeriö, ympäristöministeriö ja Maahanmuuttovirasto turvapaikkaprosessin hallinnossa ja vastaanoton järjestämisessä; sekä hallinto-oikeudet ja korkein hallinto-oikeus mahdollisessa muutoksenhakuprosessissa. Ennätyksellisen suuri turvapaikanhakijoiden määrä yhdistettynä nopeisiin lainsäädännön muutoksiin ei ole ollut helppo yhtälö, eikä hallinnollisilta ongelmilta ole välttytty. Erityisesti Maahanmuuttovirastoon on kohdistunut vuodesta 2015 lähtien suuri paine ja sen toimintaa on kritisoitu runsaasti.²⁵

Helsingin hallinto-oikeus on vuonna 2016 kumonnut noin 24 prosenttia Maahanmuuttoviraston kielteisistä turvapaikkapäätöksistä. Suurimmassa osassa syynä oli muuttunut tilanne: esimerkiksi vasta valitusvaiheessa esitetyt uudet perusteet, muuttunut tilanne kotimaassa tai hallintotuomioistuinten uusi linjaus. Maahanmuuttoviraston laintulkinta- tai menettelytapavirheen takia hallinto-oikeus kumosi 3,6 prosenttia päätöksistä.²⁶ Suuret luvut hallinto-oikeudessa muuttuneista päätöksistä kertovat siitä, että turvapaikkamenettely ei ole ongelmaton. Monet turvapaikanhakijat eivät hyödynnä valitusoikeutta, vaikka perusteita olisi voinutkin olla. Myös aikaa valituksen tekemiselle on hyvin vähän, joten osa jää ilman pätevää oikeusapua.²⁷ Toisaalta monet turvapaikanhakijat ovat lainvoimaisen kielteisen turvapaikkapäätöksen jälkeen käyttäneet oikeuttaan hakea turvapaikkaa kokonaan uudestaan, eli tehneet niin sanotun uusintahakemuksen. Keväällä 2017 havaittiin esimerkiksi, että osa turvapaikanhakijoista oli kääntynyt kristinuskoon ja haki tämän uuden tilanteen perusteella uudestaan turvapaikkaa.

Kielteisen turvapaikkapäätöksen saaneiden lisäksi Suomessa on ryhmä aikaisemmin humanitaarisen suojelun perusteella oleskeluluvan saaneita ihmisiä. Oleskeluluvan humanitaarisen suojelun perusteella on saanut, jos turvapaikan tai toissijaisen suojelun edellytykset eivät ole täyttyneet, mutta hakija ei ole voinut palata kotimaahansa sen huonon turvallisuustilanteen tai ympäristökatastrofin vuoksi. Oleskelulupia humanitaarisella perusteella on ennen lakimuutosta myönnetty vuosittain muutamia satoja pääasiassa Somaliasta ja Irakista tulleille.²⁸ He ovat saattaneet asua Suomessa jo vuosia, mutta humanitaarisen perusteen poistuttua ulkomaalaislain muutoksen myötä heille ei ole enää mahdollista myöntää oleskelulupaa samalla perusteella. Jollei heidän ole mahdollista hakea oleskelulupaa tai turvapaikkaa jollakin muulla perusteella, tulevat he samaan karkotuspäätöksen.

²⁴ Pakolaisneuvonta ry 2017, 4; Kynsilehto & Puumala 2017.

²⁵ Jauhiainen 2017, 8.

²⁶ Maahanmuuttovirasto 2017.

²⁷ Jauhiainen 2017, 16.

²⁸ Maahanmuuttovirasto 2016.

Kielteinen turvapaikkapäätös ja uuspaperittomaksi päätyminen pähkinänkuoressa

Turvapaikan hakeminen	"Ensimmäinen negatiivinen"	"Toinen negatiivinen"	"Kolmas negatiivinen"
<ul style="list-style-type: none"> Turvapaikkahakemus jätetään rajalla tai poliisille Turvapaikanhakija ohjataan vastaanottokeskukseen Maahanmuuttovirasto suorittaa turvapaikkatutinnan ja turvapaikkapuhuttelun 	<ul style="list-style-type: none"> Maahanmuuttovirasto tekee kielteisen turvapaikkapäätöksen Päätöksestä voi valittaa hallinto-oikeuteen 21 vrk kuluessa Normaalimenettelyssä turvapaikanhakija voi odottaa hallinto-oikeuden päätöstä vastaanottokeskuksessa 	<ul style="list-style-type: none"> Hallinto-oikeus ei muuta maahanmuuttoviraston kielteistä päätöstä Oikeus hakea valituslupaa ja täytäntöönpanokieltoa Korkeimmasta hallinto-oikeudesta 14 vrk kuluessa Mikäli päätös maasta poistamisesta on täytäntöönpanokelpoinen, maasta poistaminen ei ole mahdollista viranomaistoimin eikä henkilö ole hakenut vapaaehtoista paluuta, päättyvät vastaanottopalvelut 30 vrk jälkeen Jos henkilö jää tämän jälkeen Suomeen (esim. odottamaan KHO:n päätöstä valitusluvasta) on hän ns. uuspaperiton 	<ul style="list-style-type: none"> Valituslupaa ei myönnetä ja kielteinen päätös jää lopullisesti voimaan, tai vaihtoehtoisesti Valituslupa myönnetään, KHO käsittelee valituksen ja antaa lopullisen kielteisen päätöksen Tässä vaiheessa henkilön turvapaikkahakemus on lainvoimainen ja loppuun käsitelty, eikä päätöksestä voi valittaa. Aina on kuitenkin mahdollista tehdä kokonaan uusi turvapaikkahakemus eli ns. uusintahakemus.

Lähteet www.pakolaisneuvonta.fi; www.migri.fi ²⁹

3.1 Kaikille kuuluvat ihmis- ja perusoikeudet luovat oikeuksia myös paperittomille

Suomi on sitoutunut kunnioittamaan ja edistämään ihmisoikeuksia kansainvälisten ihmisoikeussopimusten pohjalta. Päätöksenteossa Suomea sitoo myös Suomen oma perustuslaki sekä eurooppalainen lainsäädäntö perusoikeuksista. Ihmisoikeuksien perustana on kaikille kuuluva ihmisarvo riippumatta yksilön asemasta tai oleskeluvasta. Kaikille turvatut perus- ja ihmisoikeudet luovat siten oikeuksia myös paperittomille. Paperittoman kannalta keskeisiä perusoikeuksia ovat oikeus ihmisarvoiseen elämään, oikeus terveyteen ja oikeus maksuttomaan perusopetukseen.³⁰

- Oikeus ihmisarvoiseen elämään**

Suomen perustuslaissa turvataan jokaisen oikeus elämään, henkilökohtaiseen vapauteen koskemattomuuteen ja turvallisuuteen (7§) sekä oikeus välttämättömään toimeentuloon ja huolenpitoon (19 §). Oikeus välttämättömään toimeentuloon on kuitenkin viimesijainen, eli laki asettaa henkilön itse hankkimaan tai saaman turvan etusijalle. Säännöksen tarkoituksena on

²⁹ Pakolaisneuvonta ry: Turvapaikkamenettelykaavio; Maahanmuuttovirasto: Turvapaikan hakeminen.

³⁰ www.paperittomat.fi: Oikeudet.

turvata ihmisarvoisen elämän edellytysten vähimmäistaso, eli ns. eksistenssiminimi. Tähän kuuluu esimerkiksi välttämättömän ravinnon ja asumisen järjestäminen. Käytännössä tätä vähimmäistasoa turvataan Suomessa mm. säännöksillä toimeentulotuesta, terveydenhoidosta ja sosiaalihuollosta. Myös ihmisellä, jolla ei ole Suomessa kotikuntaa, on oikeus vähintään kiireelliseen toimeentulotukeen ja kiireelliseen terveydenhoitoon.³¹

- **Oikeus terveyteen**

Oikeus terveyteen on perustavanlaatuinen ihmisoikeus, johon Suomi on oikeudellisesti sitoutunut kansainvälisissä sopimuksissa. Tärkein sopimus tämän oikeuden kannalta on *YK:n taloudellisia, sosiaalisia ja sivistyksellisiä oikeuksia koskeva yleissopimus*. Paperittomien joukossa on myös erityisen haavoittuvassa asemassa olevia ihmisiä, kuten lapsia ja raskaana olevia naisia, joiden kohdalla oikeuden terveyteen toteutuminen on erityisen tärkeää. Jokaisen lapsen oikeudesta terveyteen on sovittu myös *YK:n lapsen oikeuksien sopimuksessa*. Nykytilanteessa Suomi ei noudata kansainvälisiä sitoumuksiaan, sillä Suomen lainsäädännössä kaikkia koskee ainoastaan oikeus kiireelliseen terveydenhuoltoon. Paperittomilta voidaan yrittää myös periä maksu kiireellisestä hoidosta todellisten kustannusten mukaan. Ilmaisia terveydenhuoltopalveluja paperittomille tarjoaa vapaaehtoisvoimin toimivat Global Clinic –terveysklinikat Helsingissä, Oulussa, Turussa ja Lahdessa.³²

Yksittäisillä kunnilla on kuitenkin mahdollisuus tarjota paperittomille laajempi pääsy terveyspalveluihin. Helsingissä paperittomat pääsevät kiireelliseen hoitoon samaan hintaan kuin helsinkiläiset, ja sekä Helsingissä, Espoossa että Turussa lapset ja raskaana olevat ovat oikeutettuja laajoihin terveydenhuollon palveluihin. Vastaava aloite on vireillä myös muutamassa muussa kunnassa.³³ THL:n tekemän selvityksen mukaan parhaiten Suomea velvoittavien ihmisoikeussopimusten ja perustuslain asettamia vaatimuksia vastaisi paperittomien terveydenhuollossa malli, jossa paperittomat henkilöt saisivat palvelut samoin asiakasmaksuin kuin kunnan asukkaat³⁴.

- **Oikeus perusopetukseen**

Perustuslain mukaan jokaisella lapsella on oikeus maksuttomaan perusopetukseen. Oikeus perusopetukseen on myös perustavanlaatuinen ihmisoikeus, johon Suomi on sitoutunut kansainvälisillä sopimuksilla. Suomessa jokaisella oppivelvollisuusikäisellä lapsella on oikeus päästä kouluun. Kunnan tulee järjestää perusopetusta, vaikka lapsella ei olisi kotikuntaa tai oleskelu kunnassa ei olisi pysyvää. Koulun opettajat ja muu henkilökunta ovat vaitiolovelvollisia, eli he eivät voi ilmiantaa paperitonta lasta tai hänen perheenjäseniään viranomaisille.³⁵

3.2 Viranomaisten uusia ohjeistuksia uuspaperittomuuden hallintaan

Vuoden 2016 loppua kohti uuspaperittomat alkoivat nousta ajankohtaiseksi puheenaiheeksi. Uuspaperittomien tilanteeseen käytännössä vaikuttivat aikaisempien lakimuutosten lisäksi myös uudet ohjeistukset, joiden kautta viranomaiset pyrkivät hallitsemaan tilannetta.

³¹ www.paperittomat.fi: Oikeus ihmisarvoiseen elämään.

³² Pakolaisneuvonta ry 2013.

³³ www.paperittomat.fi: Oikeus terveyteen.

³⁴ Keskimäki et al. 2014.

³⁵ Pakolaisneuvonta ry 2014.

Maahanmuuton ministerityöryhmän toimenpidesuunnitelma

Maahanmuuton ministerityöryhmä hyväksyi 16.12.2016 toimenpidesuunnitelman laittoman maassa oleskelun ehkäisyyn ja hallintaan³⁶. Toimenpidesuunnitelmassa keskityttiin kielteisen turvapaikkapäätöksen saaneisiin, joita ei pystytä viranomaisvoimin poistamaan maasta, ja jotka katoavat tai poistetaan vastaanottopalvelujen piiristä, eli ns. uuspaperittomiin. Suunnitelmassa esitetään toimenpiteitä eri hallinnonaloilla liittyen valvonnan tehostamiseen, palautusten turvaamiseen ja säilöönnottoon, vastaanoton piiristä poistamiseen, välttämättömiin sosiaali- ja terveystalouteihin sekä toimeentuloon, laittomaan työntekoon, asumiseen, koulutukseen, viestintään sekä järjestöjen kirkon ja muiden toimijoiden toimintaan.

Toimenpidesuunnitelma linjaa viranomaisten asennoitumista paperittomuuteen monella tavalla. Huomionarvoista on esimerkiksi se, että toimenpidesuunnitelmassa otetaan kantaa retoriikkaan ja pyydetään välttämään termin ”paperittomat” käyttöä. Paperittomien sijaan viranomaiset puhuvatkin laittomasti maassa oleskelevista. Suunnitelmassa myös erikseen mainitaan mm. järjestöt, kirkot ja kansalaiset tahoina, jotka voivat ilmoittaa laittomaan maassa oleskeluun liittyvistä havainnoista poliisille tietosuojasäädösten sallimissa puitteissa. Toimenpidesuunnitelmassa kuitenkin todettiin myös, että perustuslain mukainen oikeus välttämättömään toimeentuloon ja huolenpitoon kuuluu myös laittomasti maassa oleskeleville. Suunnitelman mukaan tämä tarkoittaa sitä, että vastaanottopalvelujen päättymisen jälkeen paperittomat saavat kunnalta tilapäistä asumispalvelua (eli hätämajoituspalvelua). Kuntia ohjeistetaan järjestämään hätämajoitus niin, että siihen sisältyisi myös ruoka ja mahdollisesti muu akuutti apu kuten välttämättömät lääkkeet.

Toimenpidesuunnitelma nojaa vahvasti kattavien palautusten toimeenpanoon ja tehostamiseen viranomaistoimin sekä vapaaehtoisen paluun tehostamiseen ja markkinointiin. Vapaaehtoiseen paluuseen ohjaamista tuodaan suunnitelman mukaan aiempaan vahvemmin mukaan viranomaistoimintaan esimerkiksi poliisin ja vastaanottokeskusten työssä. Tarkoituksena on myös järjestää niin, että vapaaehtoista paluuta markkinoidaan myös muiden toimijoiden toimesta esimerkiksi välttämättömien kiireellisten palvelujen tarjoamisen yhteydessä. Monet järjestöt pitävät toimenpidesuunnitelman esittämää valvonnan lisäämistä tuloksettomana, sillä se ei ratkaise paperittomuutta ja vaativat, että perustavanlaatuiset oikeudet ja maahanmuuttopolitiikka erotetaan selkeästi toisistaan. Monet tahot aikovat myös jatkossa käyttää paperittomat-käsitettä, koska se kuvaa paremmin laajaa ilmiötä kuin mikään muu termi.³⁷

Maahanmuuttoviraston ohje vastaanottopalvelujen lakkaamisesta päivitettiin

Maahanmuuttovirasto on antanut oman ohjeensa³⁸ liittyen vastaanottopalvelujen lakkaamiseen vastaanottolain nojalla (673/2015, 14 a §). Ohjetta päivitettiin 22.12.2016 muun muassa uuden turvapaikkahakemuksen vaikutuksen osalta, palvelujen lakkaamisesta lapsiperheiltä sekä palvelujen jatkamisesta henkilökohtaisen syyn vuoksi. Ohjeen tarkoituksena on antaa suuntaviivoja lain yhdenmukaiselle soveltamiselle eri vastaanottokeskuksissa.

Kun kielteisen turvapaikkapäätöksen saaneen henkilön päätös maasta poistamiseksi on tullut täytäntöönpanokelpoiseksi, maasta poistaminen viranomaistoimin ei ole mahdollista, eikä henkilö ole tehnyt hakemusta vapaaehtoisesta paluusta, annetaan vastaanottopalveluja enää enintään 30 päivää. Sen jälkeen henkilön tulee poistua vastaanottokeskuksesta, tai hänet voidaan poistaa poliisin avustuksella. Vastaanottokeskuksen johtajan päätöksellä vastaanottopalveluja voidaan kuitenkin jatkaa erityisen henkilökohtaisen syyn vuoksi kohtuullisen ajan. Tällaisia erityisiä henkilökohtaisia syitä voivat olla esim. terveydentila, raskaus tai ikä. Uusi turvapaikkahakemus voi joissakin tilanteissa

³⁶ Sisäministeriö 2016.

³⁷ Paperittomat-hanke 2016.

³⁸ Maahanmuuttovirasto 2016.

johtaa siihen, että vastaanottopalvelut eivät lakkaa. Tämä kuitenkin riippuu mm. siitä kuinka mones uusintahakemus on kyseessä.

Maahanmuuttoviraston maatietoraportit pettymys turvapaikanhakijoille

Maahanmuuttovirasto julkaisi puolivuositain koottavat ja päivitettävät maatietoraportit Afganistanin, Irakin ja Somalian osalta 17.1.2017. Maatietoraportit ovat katsauksia turvapaikanhakijoiden lähtömaiden turvallisuus- ja ihmisoikeustilanteesta. Maahanmuuttoviraston tiedotteen³⁹ mukaan raportit eivät antaneet aihetta muuttaa silloista turvapaikka-asioiden ratkaisukäytäntöä. Tiedotteessa todetaan myös ns. sisäisen paon osalta linjan pysyvän samana. Se, että turvapaikanhakija ilmoittaa olevansa kotoisin joltakin tietyltä alueelta, ei riitä kansainvälisen suojelun saamiseen.

Afganistanin osalta maahanmuuttovirasto odottaa KHO:n päätöstä siitä voidaanko joihinkin Afganistanin maakuntiin käännätyä, ja että voivatko tietyn matkareitin olosuhteet olla peruste toissijaiselle suojelulle. Irakin kohdalla katsottiin Mosulin olevan toissijaisen suojelun aluetta, mutta tämä oli otettu huomioon päätöksissä jo aikaisemminkin. Sisäistä pakoa Bagdadiin voitiin edelleen toteuttaa muiden paitsi Isis-alueilta lähtevien sunnien kohdalla. Myöskään Somalian turvallisuustilanteessa ei katsottu tapahtuneen merkittäviä muutoksia, ja Maahanmuuttovirasto katsoi edelleen, että esimerkiksi Mogadishuun on turvallista palata.

Turvapaikanhakijoille maatietoraportit olivat suuri pettymys, ja ne koettiin epäoikeudenmukaisiksi. Paljon kritiikkiä kohdistettiin sisäisen paon periaatteeseen ylipäätään, sekä kyseenalaistettiin lähteitä, joiden pohjalta esimerkiksi Irakin maatietoa oli kerätty.

Sosiaali- ja terveysministeriön suositukset kunnille

Ministeriryöryhmän linjattua toimenpidesuunnitelmassaan paperittomien välttämättömän toimeentulon ja huolenpidon kuntien vastuulle, julkaisi sosiaali- ja terveysministeriö pitkien neuvottelujen jälkeen 31.1.2017 kunnille suositukset laittomasti maassa oleskelevien kiireelliseen sosiaali- ja terveydenhuoltoon⁴⁰. Suosituksissa käsitellään viranomaisten vastuunjakoja koskien kiireellisiä palveluita niiden kansainvälistä suojelua hakeneiden osalta, joilta vastaanottopalvelut ovat päättyneet.

Suosituksissa todetaan, että lain mukaan julkisen terveydenhuollon on aina annettava kiireellistä hoitoa kaikille sitä tarvitseville. Kiireellinen hoito tarkoittaa esim. äkillistä sairastumisen tai vamman edellyttämää välitöntä arviota ja hoitoa sekä kiireellistä suun terveydenhuoltoa, mielenterveyshoitoa, päihdehoitoa ja psykososiaalista tukea. Henkilön, jolla ei ole oleskelulupaa ja kuntapaikkaa Suomessa on maksettava kiireellisen hoidon kustannukset itse täysimääräisinä.

Välttämättömän ja kiireellisen sosiaalihuollon osalta suosituksissa todetaan, että kyseeseen voi tulla esimerkiksi yösjän järjestäminen hätämajoituksena. Välttämättömään huolenpitoon voi kuulua myös ruuasta, vaatteista ja välttämättömistä lääkkeistä huolehtiminen. Vuoden 2017 alussa toimeentulotuen myöntäminen siirtyi kunnista Kelaan, mikä aiheutti myös paperittomien toimeentulotuen kohdalla uuden tilanteen. Suositusten mukaan laittomasti maassa oleskelevien kiireelliseen avun tarpeeseen vastataan ensisijaisesti kunnissa, ja Kela ohjaa tarvittaessa asiakkaan kuntaan. Hätämajoituksen yhteydessä tarjottava ruoka ja muu aineellinen apu ovat kuitenkin suositusten mukaan ensisijaisia tukimuotoja.

³⁹ Maahanmuuttovirasto 2017.

⁴⁰ Sosiaali- ja terveysministeriö 2017.

4. KOKEMUKSIA JA HAVAINTOJA SUOJATTOMAT-HANKKEEN ETSIVÄSTÄ TYÖSTÄ

”Kaikki toivoni oli turvapaikkahakemuksessa, mutta yllätyin kun sainkin negatiivisen päätöksen. Perustelut kielteiselle päätökselle oli, että voin asua Irakissa muualla kuin kotikaupungissani. Ihmettelen todella miten he voivat sanoa niin. Jos pystyisin asumaan näissä paikoissa, miksi olisin tullut Suomeen asti ja vaarantanut henkeni merellä? Olen järjellinen ihminen, miksi olisin tehnyt näin jos ei olisi pakko?”

Tässä luvussa käsitellään Suojattomat-hankkeessa kerättyjä kokemuksia ja havaintoja uuspaperittomien tilanteesta Suomessa sekä tuen tarpeesta. Suojattomat-hankkeessa uuspaperittomien tavoittamisen edellytyksenä oli aktiivinen jalkautumien kohderyhmän pariin sekä konkreettisesti kaupungilla että virtuaalisesti sosiaalisessa mediassa. Avain kontaktin ja ihmisten luottamuksen saamiseen oli myös etsivän työn tiimin kieli- ja kulttuuriosaaminen.

Hankkeessa tavoitettiin ennen kaikkea irakilaisia uuspaperittomia, joita oli kaikista työntekijöiden kontakteista noin kaksi kolmasosaa. Seuraavaksi suurin tavoitettu ryhmä olivat somalialaiset, joita kontakteista oli noin neljännes. On tärkeää huomioida, että seuraavassa esitetyt havainnot pohjautuvat hankkeessa tavoitettujen ihmisten kokemuksiin ja kertomuksiin, eivätkä siten edusta kaikkien paperittomien, uuspaperittomien, turvapaikanhakijoiden tai edes kaikkien irakilaispakolaisten näkemyksiä ja tilannetta. Hankkeen havaintojen voi kuitenkin ajatella edustavan uuspaperittomien joukossa melko tavallisia kokemuksia.

Tyypillisimmin hankkeessa tavoitetut paperittomat olivat noin 25–40-vuotiaita irakilaisia miehiä, joista osa oli perheettömiä, osalla oli puoliso ja/tai lapsia lähtömaassa tai jossain muussa maassa, ja pieni osa oli Suomessa yhdessä puolison ja/tai lasten kanssa. Hankkeen havainnoissa vähemmälle huomiolle jää siis esimerkiksi muiden kuin irakilaisten ja somalialaisten uuspaperittomien (esimerkiksi afganistanilaisten), paperittomien naisten, yksin tulleiden alaikäisten turvapaikanhakijoiden sekä muiden kuin turvapaikkaprosessin kautta paperittomiksi joutuneiden tilanteet. Hankkeessa myös tavoitettiin pääasiassa niitä uuspaperittomia, jotka olivat ainakin sillä hetkellä päättäneet jäädä toistaiseksi Suomeen. Heidän näkemyksensä ja kokemuksensa tilanteesta ovat varmasti erilaisia kuin niiden, jotka ovat päättäneet palata lähtömaahan vapaaehtoisesti tai jotka ovat lähteneet Suomesta muualle Eurooppaan.

Suojattomat-hankkeessa tehtiin etsivää työtä jalkautumalla säännöllisesti Helsingissä irakilais-somali- ja muiden maahanmuuttajayhteisöjen kokoontumis- ja ajanviettopaikkoihin. Etsivää työtä tehtiin esimerkiksi moskeijoissa, kahviloissa ja partureissa erityisesti Helsingin keskustassa ja Itä-Helsingissä. Helmikuusta 2017 lähtien työntekijät jalkautuivat tekemään etsivää työtä usein myös turvapaikanhakijoiden mielenosoitukseen Kampissa ja Rautatientorilla. Sosiaalisessa mediassa työntekijät esimerkiksi ”jalkautuivat” lukuisiin Facebook-ryhmiin, joiden kautta oli mahdollista levittää tietoa hankkeesta sekä seurata ja osallistua keskusteluun. Sosiaalisessa mediassa paperittomilla oli myös matala kynnyks ottaa yhteyttä työntekijään omalla kielellään. Yhteensä hankkeen aikana saatiin kontakti noin 400 paperittomaan ja paperittomuuden uhan alla elävään henkilöön.

Hankkeessa neuvottiin, tuettiin ja ohjattiin muihin palveluihin yhteensä 83 paperitonta ihmistä. Asiakastyössä eniten esillä olivat tarve majoitukselle, epäselvyys henkilön omasta tilanteesta ja valitusprosessin vaiheesta, tarve lakineuvonnalle, toive saada työpaikka ja sitä kautta oleskelulupa, tarve välttämättömälle toimeentulotuelle ja neuvonnalle toimeentulotukeen liittyen, terveyspalvelujen tarve, mielenterveyden ongelmat (masennus, kriisiapu, shokki) sekä tarve neuvonnalle uuden turvapaikkahakemuksen tekemiseksi.

Etsivässä työssä, sosiaalisessa mediassa ja asiakastyössä kerättyjen havaintojen lisäksi hankkeessa myös haastateltiin erikseen kymmentä paperitonta henkilöä raporttia varten. Haastateltavista yksi oli somalialainen, yksi länsiafriikalainen ja muut irakilaisia. Yksi haastateltavista oli nainen ja loput miehiä. Kaikkien haastateltavien kanssa käytiin läpi sama kysymyspohja (raportin liitteenä), mutta pääosin haastattelut koostuivat henkilöiden omasta vapaasta kertomuksesta. Kahdeksassa haastattelussa oli mukana hankkeen arabiankielinen työntekijä, jolloin haastattelut tulkattiin haastateltavien omalle kielelle. Yhdessä haastattelussa käytettiin suomea ja yhdessä englantia. Haastatteluja ei nauhoitettu, vaan niistä kirjoitettiin muistiinpanot. Kaikki tässä raportissa esitetyt lainaukset ovat suoria lainauksia haastatteluista.

4.1 Irakilaiset turvapaikanhakijat Suomessa

Kuten edellä on tilastotietojen valossa todettu, irakilaiset muodostavat valtaosan Suomeen 2015 tulleista turvapaikanhakijoista sekä sittemmin niin sanotuista uuspaperittomista. Myös Suojattomat-hankkeessa tavoitettiin erityisesti irakilaisia paperittomia. Uuspaperittomuuden ymmärtämiseksi syvällisemmin on tärkeä ensin tarkastella Suomeen suuntautuneen irakilaispakolaisuuden erityispiirteitä.

Marko Juntunen (2016) on tutkinut irakilaisten muuttoliikettä Suomeen. Juntusen mukaan vuonna 2015 Suomesta muotoutui selkeästi houkuttelevampi turvapaikkamaa irakilaisille. Turvapaikkahakemusten kokonaismäärän kasvulle ei ole yksiselitteistä syytä. Erityisesti irakilaispakolaisten kohdalla taustalla on joukko viime vuosien globaaleja, kansainvälisiä, pohjoiseurooppalaisia ja kansallisia tekijöitä. Lähtöön vaikuttavat syyt Irakissa, esimerkiksi sota ja terrori, epävakaa turvallisuustilanne sekä muut yhteiskunnan ongelmat, olivat jatkuneet pitkään. Vuonna 2015 uutta oli kuitenkin esimerkiksi ihmisten liikkuvuuden kontrolloimattomuus ja matkakustannusten romahtaminen. Monia nuoria miehiä omat vanhemmat ja perheenjäsenet olivat kehottaneet lähtemään. Monille myös syyrialaisien pakolaisten liikkeelle lähteminen syksyllä 2015 oli ratkaiseva kannustin.⁴¹ Eurooppaan irakilaisia veti tarpeen ja mahdollisuuden yhdistyminen: heillä ei ollut muita mahdollisuuksia alueella ja samalla portti Eurooppaan näytti avautuneen⁴².

Muun muassa naapurimaiden kiristytvä linja alkoi ohjata yhä useampia irakilaisia Suomeen – monet katsoivat Suomen monessa suhteessa suotuisammaksi kohteeksi kuin naapurimaat. Suomea pidettiin turvallisena ihmisoikeuksia kunnioittavana maana, jossa on korkeatasoinen ilmainen koulutus.⁴³ Tietoa Suomesta oli saatu sosiaalisesta mediasta ja tuttavilta⁴⁴. Suojattomat-hankkeessa kuultujen kertomusten mukaan monet irakilaiset olivat kokeneet, että Eurooppa ikään kuin kutsuu heitä turvaan ja tulee ottamaan turvapaikanhakijat avosylin vastaan. Esimerkiksi pääministeri Juha Sipilän kesällä 2015 mediassa antama lupaus avata jopa oman kotinsa ovet turvapaikanhakijoille mainittiin myös monesti esimerkkinä.

”Tulin Suomeen Irakista, koska tiedätte mikä on tilanne Irakissa, siellä on sota, vaarallista ja terroristeja. Tulin myös koska halusin löytää turvallisen paikan, meillä on mielikuva Suomesta turvallisena paikkana, jossa kunnioitetaan ihmisoikeuksia.”

”En tiennyt paljoa Suomesta, mutta tiesin, että siellä on ihmisoikeudet, koulutettu maa ja jopa eläimillä on oikeudet.”

IOM on selvittänyt vuonna 2015 Irakista Eurooppaan lähteneiden turvapaikanhakijoiden syitä lähtöön. Tärkeimpinä mainittiin yleinen ja henkilökohtainen turvallisuusuhka, sosiaalisen

⁴¹ Juntunen 2016, 54–56.

⁴² IOM 2016

⁴³ Juntunen 2016, 55–56.

⁴⁴ Yijälä & Nyman 2017, 60–62.

oikeudenmukaisuuden ja yhdenvertaisuuden puuttuminen Irakissa sekä maan poliittinen ja taloudellinen epävarmuus. Syiden painotus vaihteli sen mukaan, miltä Irakin alueelta turvapaikanhakija oli lähtöisin. Lähdön taustalla vaikutti myös se, että toivoa olosuhteiden muuttumisesta tulevaisuudessa ei ole.⁴⁵ Myös Juntusen mukaan Suomeen tulleiden turvapaikanhakijoiden matkoja motivoi Irakissa koettu vaino, väkivalta tai sen uhka sekä tunne henkilökohtaisesta tulevaisuudettomuudesta Irakissa⁴⁶.

Onkin tärkeää ymmärtää, että pakolaisuus ja turvapaikanhaku ovat osa kompleksista globaalia muuttoliikettä. Ei siis ole mahdollista muodostaa yleistystä tai mustavalkoista selitystä ilmiöstä edes yhden erityisen ryhmän kohdalla, kuten irakilaiset Suomessa. Turvapaikanhakijoiden syyt lähtöön ovat monikerroksisia ja toisiinsa kietoutuneita. Lisäksi siirtolaisten päätöksenteko, kuten kaikkien muidenkin ihmisten, on aina subjektiivista. Päätökset perustuvat faktojen lisäksi yhtä vahvasti myös ihmisten omiin uskomuksiin, kokemuksiin, tulkintoihin ja riski-arvioihin.⁴⁷ Tämä on keskeistä myös uuspaperittomien tilanteessa eteen tulevan päätöksenteon ymmärtämisessä.

Turvapaikan eli pakolaisaseman myöntäminen

- Sinulle annetaan turvapaikka, jos olet kelet kotimaasi tai pysyvän asuinmaasi ulkopuolella siitä syystä, että sinulla on **perusteltu syy pelätä siellä vainoa**. Vainon syyn tulee olla **alkuperä, uskonto, kansallisuus, tiettyyn yhteiskunnalliseen ryhmään kuuluminen tai poliittinen mielipide**. Lisäksi edellytetään, että olet pelkosi vuoksi haluton turvautumaan kyseisen valtion suojeluun.
- Ulkomaalaislaissa olevat edellytykset turvapaikan antamiselle ovat samat kuin Geneven pakolaissopimuksessa, johon Suomi on sitoutunut.

Oleskelulupa toissijaisen suojelun perusteella

- Jos turvapaikan saamisen edellytykset eivät täyty, sinulle voidaan myöntää turvapaikkahakemuksesi perusteella oleskelulupa toissijaisen suojelun perusteella, eli toissijainen suojeluasema. Lupa voidaan myöntää, jos sinua uhkaa kotimaassasi tai pysyvässä asuinmaassasi **kuolemanrangaistus, teloitus, kidutus tai muu epäinhimillinen tai ihmisarvoa loukkaava kohtelu tai rangaistus**.
- Lupa voidaan myöntää myös, jos et voi palata kotimaahasi tai pysyvään asuinmaahasi joutumatta **vakavaan henkilökohtaiseen vaaraan** siellä vallitsevan aseellisen selkkauksen vuoksi

Lähde: www.migri.fi (Kansainvälistä suojelua koskevat päätökset)

⁴⁵ IOM 2016.

⁴⁶ Juntunen 2016, 62.

⁴⁷ IOM 2016.

4.2 Keskeiset havainnot uuspaperittomuudesta Suomessa

Miksi jäädä paperittomana Suomeen?

"Miten voit edes kysyä tuota, tässä tilanteessa ei voi tehdä mitään päätöksiä. Jos kyse olisi vain minusta, voisin mennä Irakiin ja tulla tapetuksi. Nyt minä mietin, mikä on lapseni tulevaisuus: elääkö hän kodittomana Suomessa vai palaako Irakiin ja tulee tapetuksi."

Suojattomat-hankkeessa kohdattujen uuspaperittomien tilanteita yhdisti yleinen näköalattomuus ja umpikuja – heillä oli edessään vain huonoja vaihtoehtoja. Jos muita perusteita oleskeluluvan saamiselle tai uuden turvapaikkahakemuksen tekemiselle ei ollut, oli vaihtoehtoja käytännössä kolme: palata vapaaehtoisesti lähtömaahan, lähteä Suomesta muualle Eurooppaan tai jäädä paperittomana Suomeen. Hankkeen tavoittamista uuspaperittomista suurin osa päätti ainakin toistaiseksi jäädä Suomeen. Elämä Suomessa paperittomana oli heille sillä hetkellä huonoista vaihtoehdoista vähiten huono.

Suurin osa hankkeessa kohdatuista ihmisistä oli tullut Suomeen siinä vakaassa uskossa, että heillä on oikeus saada turvapaikka, ja että he tulevat sen saamaan. Vielä kielteisen hallinto-oikeuden päätöksen jälkeenkin monelle vaikutti olevan vaikea uskoa, että heille ei todella ole myönnetty Suomesta turvapaikkaa. Monet jopa kokivat tulleen ikään kuin huijatuiksi, ja löysivät itsensä tilanteesta, johon eivät olisi koskaan osanneet kuvitella joutuvansa. Niinpä kysyttäessä heidän suunnitelmistaan, suurin osa uuspaperittomista vastasi, ettei heillä ole mitään suunnitelmaa.

Osa tavoitetuista uuspaperittomista kuitenkin pohti myös mahdollisuuksia lähteä muualle Eurooppaan, ja jotkut hankkeen kontakteista niin tekivätkin. Keskusteluissa nousivat usein esiin esim. Saksa tai Italia. Viranomaisarvioiden mukaan noin puolet "kadonneista" paperittomista olisi poistunut Suomesta itsenäisesti, mutta Suojattomat-hankkeen kontakteissa korostuivat luonnollisesti Suomeen jääneet paperittomat. Hankkeen aikana tavoitettiin myös muutamia henkilöitä, jotka olivat ensin lähteneet muualle Eurooppaan, mutta muutaman kuukauden sisällä heidät oli viranomaisten toimesta palautettu takaisin Suomeen. Hankkeessa tavoitetut uuspaperittomat vaikuttivatkin ennen kaikkea pelkäävän, että heidät kuitenkin lopulta palautetaan takaisin Suomeen, ja siksi ulkomaille lähteminen ei ollut varteenotettava vaihtoehto. Monet olisivat halunneet mahdollisuuden hakea turvapaikkaa jostakin muusta maasta, ja kysyivät miksi tähän ei anneta mahdollisuutta, vaan heitä pidetään sormenjälkien avulla "vankina" Suomessa. Osa vaikutti selvästi katuvansa päätöstä tulla Suomeen, ja ajatteli, että tilanne olisi parempi, jos turvapaikkaa olisi alun perin hakenut jostain toisesta maasta.

"Tuttuni lähti Suomesta jonnekin Eurooppaan. Mietin myös itse sitä vaihtoehtoa, mutta se on tosi vaikeaa. Jos lähden Suomesta, minut palautetaan Suomeen. Tiedän että monet menivät Saksaan ja heidät palautettiin Suomeen. En voi mennä kotimaahan Irakiin, enkä voi siis lähteä pois Suomestakaan."

Kysyttäessä paperittomien ajatuksia vapaaehtoisesta paluusta kotimaahan, suurin osa vastasi jäävänsä Suomeen vaikka paperittomana mieluummin kuin palaisi vapaaehtoisesti Irakiin. Muutama hankkeen tavoittama uuspaperiton teki kuitenkin hankkeen aikana päätöksen palata sittenkin vapaaehtoisesti Irakiin.

"Kaikilla on oma tarinansa ja oma syynsä miksi ei voi mennä takaisin. Ehkä jotkut voivatkin palata, jos ovat saaneet ongelmansa ratkaistua tai pystyvät piilottelemaan Irakissa. Ehkä joillain on paljon stressaavia syitä palata, jos Irakissa on vaimo, lapsia. Siksi he palaavat, ja yrittävät keksiä muita keinoja."

IOM:n tekemän selvityksen⁴⁸ mukaan yleisimmät syyt vapaaehtoiselle palaamiselle Irakiin kesken turvapaikkaprosessin ovat olleet pettymys turvapaikanhakijoiden vastaanottojärjestelmään ja pitkiin käsittelyprosesseihin sekä se, ettei turvapaikanhakijalla ole ollut mahdollisuutta odottaa päätöstä ilman tuloja ja mahdollisuutta elättää perhettään Irakissa. Lisäksi syynä saattoi olla yleinen pettymys kokemukseen Euroopassa, joka ei vastannut odotuksia, tai sitten jokin odottamaton hätätilanne tai ongelma kotimaassa. Kesken turvapaikkaprosessin palanneiden ja kielteisen turvapaikkapäätöksen jälkeen palanneiden tilanne on kuitenkin varmasti ainakin osin erilainen. Paperittomat ovat päätyneet vapaaehtoiseen paluuseen pakon edessä. Olisikin tärkeää saada seurantatietoa myös näiden vapaaehtoisen paluun järjestelmän kautta palanneiden osalta.

Eriytyinen tilanne oli vielä niillä henkilöillä, jotka olivat aikaisemmin saaneet tilapäisen oleskeluluvan humanitaarisen suojelun tai maasta poistumisesta kieltäytymisen perusteella, ja joita nyt ulkomaalaislain muutosten myötä uhkasi karkotus. Suojattomat-hankkeen tavoittamat henkilöt olivat asuneet Suomessa jo useampia vuosia, jotkut jopa yhdeksän vuotta. He opiskelivat parhaillaan suomen kieltä tai suorittivat jotakin koulutusta, ja heidän lapsensa kävivät koulua. Heillä ei myöskään ollut lähtömaassa mitään minne palata, vaan elämää oli jo pitempään ehditty rakentaa Suomeen.

Samoin joillekin vasta turvapaikkamenettelyn ajan Suomessa asuneille elämä oli jo lyhyessä ajassa ehtinyt rakentua Suomeen. Ajatus paluusta kotimaahan tuntui mahdottomalta, sillä heillä ei ollut siellä mitään mihin palata:

”Miten voisin mennä takaisin Irakiin, kun ei minulla ole turvallista siellä. Sain negatiivisen päätöksen, mutta ainakin minusta tuntuu että olen turvallisessa paikassa. En myöskään halua muuttaa koko ajan paikasta tai maasta toiseen, minun täytyy asettua jonnekin. Täällä minulla on vastaanottokeskuksessa tapaamani irakilaiset kaverit ja tyttöystävä. Olen rakentanut ison sosiaalisen verkoston Suomessa, ystäväni ja perheeni ovat nyt täällä. Olen menettänyt perheeni Irakissa, minulla ei ole mitään siellä.”

Hankkeen havaintojen mukaan ne uuspaperittomat, jotka päättävät jäädä Suomeen kielteisestä turvapaikkapäätöksestä huolimatta, ovat pääosin niitä, joilla ei todellisuudessa ole muuta vaihtoehtoa. Henkilöt, joilla on lähtömaassa jotain mahdollisuuksia jatkaa elämäänsä, tai joilla on verkostoja esimerkiksi muualla Euroopassa, lähtevät todennäköisesti mieluummin kuin jäävät Suomeen paperittomina. Suomeen jäävien uuspaperittomien kohdalla on vaikea uskoa, että perustavanlaatuisia palveluja karsimalla, lisäämällä valvontaa tai vapaaehtoista paluuta markkinoimalla saataisiin heidät kaikki ajan myötä poistumaan maasta – ne, joilla on ollut muita vaihtoehtoja rakentaa elämäänsä, ovat jo lähteneet.

”Mitä sinä ajattelet itse, jos et näe lapsiasi? Minun tyttäreni oli vauva kun hänen äitinsä kuoli, nyt minä olen hänelle isä ja äiti. Teen mitä tahansa, voin vaikka kuolla sen eteen, että tyttäreni saisi hyvän tulevaisuuden.”

”Suunnitelmani on yrittää löytää töitä ja saada sitä kautta oleskelulupa. Haluaisin myös mennä naimisiin ja saada perheen. Vapaaehtoinen paluu ei tule kysymykseen, kuka haluaisi tehdä suunnitelman mennä tapettavaksi, kotikaupunkini on pahin mahdollinen. Tällä hetkellä ajattelen, että pysyn Suomessa.”

Facebook-sukupolven siirtolaisuus

Suojattomat-hankkeessa seurattiin tiiviisti keskustelua ja jalkauduttiin kohderyhmän pariin myös sosiaalisessa mediassa. Internetillä ja sosiaalisella medialla on tutkitusti merkittävä rooli

⁴⁸ IOM 2016.

turvapaikanhakijoiden muuttopäätöksissä⁴⁹. Marko Juntunen käyttää termiä ”Facebook-sukupolven siirtolaisuus” kuvaamaan kommunikaatioteknologian keskeistä roolia irakilaisten kansainvälisen liikkuvuuden motivoijana ja suuntaajana. Suurimmalle osalle turvapaikanhakijoista esimerkiksi tieto salakuljettajista, matkavinkit ja raportit matkan varrelta sekä kuva Suomesta vastaanottajamaana muodostui hyvin pitkälti sosiaalisen median kautta.⁵⁰

Suojattomat-hankkeen kokemusten mukaan sosiaalisen median merkitys tiedon saannin ja keskustelun väylänä irakilaisten keskuudessa ei suinkaan ainakaan vähene kielteisen turvapaikkapäätöksen jälkeen. Sosiaalisessa mediassa, erityisesti erilaisissa irakilaisten omista Facebook-ryhmissä, keskustellaan paljon kielteisistä turvapaikkapäätöksistä ja siitä, mitä tapahtuu kielteisen päätöksen jälkeen. Ryhmissä liikkuu paljon huhuja esimerkiksi poliisin toiminnasta kielteisen päätöksen saaneiden kohdalla, paperittomien säilöönotoista, sekä tarinoita Irakiin palautettujen kohtaloista. Ryhmissä jaetaan myös paljon suomalaisen ja irakilaisen median uutisia aihepiiristä. Esimerkiksi maahanmuuttoviraston päivitetty maatietoraportit tammikuussa 2017 aiheuttivat ryhmissä paljon keskustelua. Monet myös jakavat itse kuvaamia videoita ja kirjoituksia omasta tilanteestaan kielteisen päätöksen saatuaan.

Irakilaisille turvapaikanhakijoille on muodostunut mielenkiintoinen suhde suomalaiseen mediaan laajemminkin. Jo 2015 irakilaisten turvapaikanhakijoiden saapuminen käynnisti mediassa vilkkaan julkisen keskustelun lähtien nuorten miesten älypuhelimista ja hiustyyleistä aina erilaisiin uhkakuviiin ja seksuaaliseen häirintään liittyviin uuden vuoden 2016 tapahtumiin saakka⁵¹. Irakilaiset turvapaikanhakijat myös nostivat itse itsensä otsikoihin Suomessa esimerkiksi kritisoimalla vastaanottokeskuksissa tarjottavan ruuan laatua. Yhä useamman irakilaisen saatua myöhemmin kielteisiä turvapaikkapäätöksiä media nähtiin edelleen yhtenä keinona julkisen keskustelun herättämiselle, jonka kautta toivottiin muutosta epäoikeudenmukaiseksi koettuun tilanteeseen. Myös Suojattoman-hankkeelle tuli useampia pyyntöjä paperittomiksi joutuneilta irakilaisilta, jotka toivoivat hankkeelta apua saadakseen tarinansa mediaan ja sitä kautta näkyvyyttä paperittomien tilanteelle.

Jatkoa samalle ilmiölle sekä taitavalle perinteisen ja sosiaalisen median hyödyntämiselle on myös 10.2.2017 alkanut turvapaikanhakijoiden Stop Deportations -mielenosoitus ensin Kampissa ja sittemmin Rautatientorilla. Viimeistään mielenosoituksen myötä turvapaikanhakijat ovat ottaneet haltuun oman tilansa heitä koskevassa suomalaisessa turvapaikkakeskustelussa, mikä poikkeaa totutusta tilanteesta, jossa turvapaikanhakijat on nähty vain auttamisen tai hallinnollisten toimien kohteena⁵². Mielenosoituksen myötä turvapaikanhakijat ovat saaneet puolelleen laajan tukijajoukon, sekä järjestäneet tilaisuuksia näkökantojensa esiintuomiseen esim. Maahanmuuttovirastossa ja Helsingin kaupunginvaltuustossa. Sisäministeriön julkaiseman ”Kansalaismielipide”-julkaisun⁵³ mukaan suomalaiset suhtautuvat kriittisesti kielteisen turvapaikkapäätöksen saaneisiin laittomasti maassa oleskeleviin henkilöihin. Rautatientorin mielenosoituksen saama tuki, esimerkiksi eri ryhmittymien tekemät kannanotot aina poliitikoista tutkijoihin ja taiteilijoihin kertovat kuitenkin toisenlaisesta suhtautumisesta turvapaikkapolitiikkaan ja paperittomien kohteluun, jota ministeriön selvityksessä ei ole tavoitettu.

Hankkeen kokemusten ja havaintojen perusteella sosiaalisella medialla on merkittävä rooli uuspaperittomien arjessa. Samoin kuin turvapaikanhakijoiden päätös hakea turvapaikka Suomesta perustui monien kohdalla pääasiassa sosiaalisesta mediasta saatuun tietoon, vaikuttaa sosiaalisessa mediassa käytävä keskustelu varmasti myös päätöksentekoon kielteisen turvapaikkapäätöksen osuessa kohdalle. Uuspaperittomien parissa tehtävässä työssä sosiaalinen media on äärimmäisen

⁴⁹ Merisalo 2017; Juntunen 2016; IOM 2016.

⁵⁰ Juntunen 2016, 57–62.

⁵¹ Juntunen 2016, 77.

⁵² Lähteenaho 2017.

⁵³ Sisäministeriö 2017.

tärkeä kanava sekä tiedon välittämiseen että kohderyhmän tavoittamiseen. Vaikka hankkeen havainnot sosiaalisen median merkityksestä liittyvätkin pääasiassa irakilaisiin turvapaikanhakijoihin ja paperittomiin, on todennäköistä, että sama ilmiö on merkittävä tekijä myös muiden uuspaperittomien kohdalla. Suomen kontekstissa irakilaiset vaikuttavat kuitenkin olevan erityisen hyvin sosiaalisessa mediassa verkostoitunut yhteisö.

Luottamuksen menetys viranomaisiin ja järjestöihin

Lähes kaikki haastatellut uuspaperittomat mainitsivat valinneensa Suomen siksi, että sillä on maine ihmisoikeuksia kunnioittavana maana. Lähtöpäätöksiä tehdessä Suomi oli vaikuttanut turvalliselta ja luotettavalta paikalta, jossa turvapaikanhakijoita kohdeltiin hyvin. Kun uuspaperittomia alettiin poistaa vastaanottokeskuksista, sosiaalinen media täyttyi kielteisen turvapaikkapäätöksen saaneiden järkyttävistä tilityksistä. Kun tieto säilöönotoista ja pakkopalautuksista Irakiin alkoi levitä, olivat monet irakilaisyhteisön keskuudessa ällistyneitä ja pettyneitä. Yksi käännekohta oli Maahanmuuttoviraston maatietoraporttien julkaiseminen tammikuussa 2017. Monet turvapaikanhakijat tuomitsivat maatietoraportit epäoikeudenmukaisina ja virheellisinä, ja luottamus Suomen viranomaisiin alkoi toden teolla rakoilla.

”Lasteni tilanne on traaginen ja surullinen. Asumme huonossa vastaanottokeskuksessa, ei huolenpitoa, ei tulkkausta, ei palvelua, huonoa ruokaa. Olemme valittaneet, mutta ei ole tullut mitään parannuksia. Koko asukaskunta ajattelee, että kaikki paikkakuntalaiset ovat rasisteja, kaikki haluaisivat vaihtaa vastaanottokeskusta, mutta se ei ole mahdollista. He ovat vain kiinnostuneita tekemään bisnestä meidän tilanteellamme. Jotkut ihmiset yrittävät käyttäytyä huonosti ja rikkovat paikkoja, ja heidät on siirretty toisaalle. Mutta emme voi kaikki käyttäytyä tällä tavalla.”

Hankkeen tavoittamat uuspaperittomat menettivät luottamuksensa erityisesti Maahanmuuttovirastoon ja poliisiin. Myös tyytymättömyys joidenkin vastaanottokeskusten palveluihin, sosiaalityöntekijöihin ja esimerkiksi lakimiesten toimintaan tuli jatkuvasti esille. Yleinen pelko ja paniikki siitä, että poliisi ottaa sattumanvaraisesti kiinni ja palauttaa Irakiin, nousi selvästi paperittomien keskuudessa. Monet pelkäsivät poliisin tuloa päivittäin, ja monet olivat kauhuissaan saadessaan poliisilta kutsun esimerkiksi kuulemaan maasta poistamispäätöstä.

Vuoden 2017 alussa alkoi myös paperittomien ja turvapaikanhakijoiden tukena toimivien tahojen määrä kasvaa. Mukaan tuli uusia järjestöjä ja hankkeita, erilaisia verkostoja sekä aktivisteja ja vapaaehtoisia. Uuspaperittomien näkökulmasta konkreettista muutosta tilanteeseen ei kuitenkaan tukijoiden hyvistä aikeista huolimatta heti tullut. Tarjolla oleva tuki ja palvelut (esim. hätämajoitus) eivät vastanneet heidän odotuksiaan, jotka liittyivät ennen kaikkea turvapaikan saamiseen ja pysyvään majoitukseen. Tämän seurauksena havaittavissa oli myös uuspaperittomien turhautumista ja luottamuksen vähenemistä järjestöjä kohtaan.

”Tiedätte nyt minun tarinani, ja muilla on ehkä vielä vaikeampia tilanteita. Missä tässä ovat ihmisoikeudet? Mitä järjestöt tekevät? Järjestöt sanovat mielipiteensä, mutta onko sillä mitään väliä?”

Luottamuksen menetys viranomaisia kohtaan on huolestuttavaa. Olisi tärkeää, että paperittomat voisivat luottaa poliisiin esimerkiksi joutuessaan rikoksen uhriksi. Lisäksi on tärkeää, että paperittomat uskaltavat käyttää niitä vähäisiä sosiaali- ja terveystalvituksia, joita heille on tarjolla, ilman pelkoa ilmiantamisesta poliisille. Suomalaista yhteiskuntaa heikosti tuntevalle eri viranomaisten tai muiden tahojen roolit ja velvollisuudet ovat epäselviä. Siksi olisikin tärkeää, että jonkinlainen yleinen luottamus suomalaisen ”systeemiin” säilyisi myös paperittomien kohdalla.

Hätämajoitukseen hakeutui vain vähän paperittomia

"Nyt asun kadulla, olen työtön, en tunne itseäni ihmiseksi. Nyt hypin kaverin luota toiselle. Tiedän että se on laitonta, mutta olen ystäväni armoilla. Tunnen että olen täysin suojaton, ei ole osoitetta, minua ei ole missään systeemissä. En tunne oloani turvalliseksi. Ehkä elän, ehkä kuolen, en tiedä."

Viranomaisten ohjeissa uuspaperittomien välttämättömän toimeentulon turvaamiseksi on majoituksen osalta linjattu sen olevan tilapäistä hätämajoitusta. Helsingissä hätämajoitusta paperittomille järjestettiin talvella 2016-2017 kahdessa paikassa Hermannin diakoniatalolla ja Munkkisaaren toimipisteessä. Pahimmilla pakkasilla hätämajoitusta järjestettiin myös kirkoissa. Suurimmat hätämajoitusta käyttävät ryhmät olivat kuitenkin Itä-Euroopan liikkuva väestö sekä suomalaiset asunnottomat. Uuspaperittomia hätämajoituksissa tavattiin alkuvuonna vain vähän.

Hätämajoitukset toimivat Helsingissä sillä periaatteella, että majoitusta tarjotaan yksi yö kerrallaan. Hätämajoituksen ovet aukeavat klo 21.00 ja majoituksesta tulee poistua seuraavana aamuna klo 7.00. Kysyttäessä uuspaperittomilta kommentteja hätämajoitukseen liittyen, toistuivat aina samat vastaukset: aukioloajat ovat käytännössä hankalat eikä hätämajoituksessa ole paikkaa säilyttää tavaroita. Uuspaperittomat ovat liikkuvaan väestöön tai moniin muihin paperittomiin verrattuna erilaisessa tilanteessa, sillä he ovat tottuneet vastaanottokeskuksen palveluihin. Vastaanottopalvelujen päättyessä yhtäkkiä jääminen täysin tyhjän päälle on suuri shokki. Monet irakilaisista uuspaperittomista ovat myös saattaneet kotimaassaan olla hyvässä sosioekonomisessa asemassa, joten heidän voi olla vaikea hyväksyä olevansa paperittomina saman palvelun piirissä kuin päihdeongelmaiset, asunnottomat ja "romanikerjäläiset". Esimerkiksi liikkuvalla väestöllä puolestaan on usein ollut kotimaassaan yhtä huono tai jopa huonompi tilanne kuin Suomessa, joten hätämajoitukseen sopeutuminen ei ole heille yhtä suuri muutos. Keskusteluissa uuspaperittomien kanssa tuli selvästi esiin, että heidän tarpeisiinsa vastaisi paremmin toimintamalli, jossa hätämajoitus, päiväkeskus, tavara-säilytys sekä neuvonta ja ohjaus sijaitsisivat samassa paikassa tai lähekkäin.

Kaikki ihmisryhmät hakeutuvat hätämajoitukseen todennäköisesti vasta siinä vaiheessa, kun muita mahdollisuuksia majoitukseen ei ole. Monien uuspaperittomien kohdalla vaikuttaa siltä, että heillä on ainakin toistaiseksi Suomessa verkostoja ja resursseja, joiden avulla voivat tilapäisesti majoittua. Suurimmalla osalla uuspaperittomista ei siis ole vielä ollut tarvetta jatkuvaan hätämajoitukseen. Hätämajoituksessa tavatut paperittomat ovat kertoneet, että tarve hätämajoitukselle on heidän kohdallaan silloin tällöin, toisin kuin esimerkiksi liikkuvalla väestöllä, joista moni yöpyy hätämajoituksessa päivittäin. On kuitenkin hyvä muistaa, että myös uuspaperittomien kohdalla hätämajoituksen tarve saattaa kasvaa, kun aikaa kuluu ja majoitusta verkostoista etsivien uuspaperittomien määrä lisääntyy.

"Olen saanut apua joskus kirkosta, joskus journalisteilta, joskus yksittäisiltä ihmisiltä. En ole koskaan ollut hätämajoituksessa, en edes tiedä missä se on."

Paperittomien majoituksessa olisi myös tärkeää huomioida erityisen haavoittuvassa asemassa olevien tarpeet. Erittäin haavoittuvassa asemassa ovat esimerkiksi paperittomat lapsiperheet, raskaana olevat naiset sekä itsetuhoiset tai muuten terveydentilaltaan tai mielenterveydeltään huonosti voivat paperittomat. Nykyisen kaltainen hätämajoitus ei ole riittävä palvelu turvaamaan näiden ihmisten selviytymistä ja turvallisuutta.

Toimeentulotuen hakeminen monimutkaista

Viranomaisten ohjeiden mukaan uuspaperittomilla on oikeus välttämättömään toimeentuloon, joka voidaan myöntää hyödykkeinä, maksusitoumuksina tai rahana. Ohjeissa tarkoitettua välttämättömän

toimeentulon tasosta ei ole vielä olemassa valtakunnallista linjausta, jonka seurauksena eri kunnissa paperittomat ovat saaneet erisuuruista tukea.

Suojattomat-hankkeessa avustettiin useampia paperittomia hakemaan toimeentulotukea. Käytännössä keväällä 2017 tilanne oli sellainen, että toimeentulotukea piti ensin hakea Kelasta. Kaikki hakijat saivat kuitenkin Kelasta kielteisen päätöksen. Kielteisen päätöksen pohjalta heitä avustettiin hakemaan ehkäisevää ja täydentävää toimeentulotukea kunnan sosiaalitoimesta. Helsingissä paperittomille myönnettiin kahdeksi viikoksi kerrallaan maksusitoumuksia ruokaan, joillekin myös rahaa sekä Helsingin sisäisen liikenteen lippu. Toimeentulotuen määrä oli hankkeen asiakkaiden keskuudessa parhaimmillaan 90 euroa kahdessa viikossa. Toimeentulotuen hakemisessa ongelmallista oli menettelyn monimutkaisuus. Suurimmalla osalla hankkeen piirissä olleista uuspaperittomista ei ollut ennalta tietoa oikeudestaan saada toimeentulotukea, eikä heille oltu esimerkiksi vastaanottokeskuksesta lähtiessä neuvottu mistä ja miten toimeentulotukea voi hakea.

Suojattomat-hankkeen työntekijät sekä vapaaehtoiset avustivat paperittomia täyttämään suomenkielisiä lomakkeita, varaamaan heille tapaamisaikoja sosiaalityöntekijän arvioon sekä saattoivat tarvittaessa tapaamiseen asti. Tilanne toimeentulotuen osalta oli keväällä 2017 toki poikkeuksellinen, sillä työnjako Kelan ja kuntien välillä ei ollut vielä täysin selkeä, eikä tarkkoja valtakunnallisia ohjeita ollut vielä saatavilla. Toimeentulotuen hakuprosessia on kuitenkin joka tapauksessa syytä jatkossa kehittää niin, että kaikilla siihen oikeutetuilla paperittomilla on mahdollisuus hakea ja saada tukea itsenäisesti. Prosessin tulee olla esteetön ja selkeä; tietoa tulee olla helposti saatavilla ja kaiken kaikkiaan hakuprosessista tulee olla mahdollista selviytyä myös ilman kielitaitoa, luku- ja kirjoitustaitoa, pankkitunnuksia ja postiosoitetta.

Paperittomat muodostavat kunnissa monin tavoin haastavan asiakasryhmän. Kuntasektorilla työskenteleville sosiaalialan työntekijöille tehdyn kyselyn⁵⁴ mukaan ammattieettistä vastuuta kannetaan enemmän suhteessa palvelujärjestelmään ja yhteiseen viranomaislinjaan kuin paperittomien asiakkaiden tarpeisiin. Kyselyn perusteella sosiaalityöntekijät kokevat yleisesti, että paperitonta maassa oleskelua ei pidä tukea.

Monilla uuspaperittomilla ei ole henkilölisyydistodistusta, mikä vaikeuttaa asiointia sellaisissa palveluissa, joissa asiakas täytyy tunnistaa. Osalla uuspaperittomista oli tallella vanhentunut vastaanottokeskuksen henkilökortti, mutta monilta henkilökortit oli kerätty pois vastaanottopalvelujen päätyttyä. Tilannetta palveluihin hakeutumisessa helpottaisi, jos uuspaperittomat saisivat halutessaan säilyttää vastaanottokeskuksen henkilökortin.

Ykköstoiveena työpaikan löytäminen ja oleskelun laillistaminen

”Vaikka oleskelisin laittomasti, täytyy minun elättää itseni jotenkin. Toivoisin apua saada oleskeluluvan, ja elää kuin normaali ihminen. Olen menettänyt kaiken ja haluan aloittaa uuden elämän.”

Lähes kaikilla Suojattomat-hankkeessa tavoitetuilla paperittomilla ensisijaiset toiveet liittyivät oleskelun laillistamiseen. Uuspaperittomien tilanteessa monet päätyivät tekemään kokonaan uuden turvapaikkahakemuksen, mutta ne uusintahakemusten päätökset, jotka tulivat hankkeen tietoon, olivat yhtä lukuun ottamatta kaikki kielteisiä. Käytännössä muita mahdollisuuksia ovat turvapaikan hakemisen lisäksi oleskeluluvan hakeminen perhesiteen, opiskelun tai työn perusteella. Paperittomat puhuivat monesti työpaikan löytämisestä suurena unelmana ja oljenkortena, jonka avulla pelastautua kielteisen turvapaikkapäätöksen jälkeen.

⁵⁴ Talentia-lehti 2017.

Toisin kuin turvapaikanhakijat, eivät paperittomat voi laillisesti työskennellä. Käytännössä oleskeluluvan saaminen työn perusteella on hyvin vaikeaa. Paperittoman tulisi löytää työnantaja, joka on valmis kirjoittamaan työsopimuksen, mutta sen jälkeen odottamaan epävarmuudessa kuukausia kestävän lupaprosessin ajan ennen kuin henkilön on mahdollista todellisuudessa aloittaa työskentely. Lisäksi työsuhteen pitää täyttää oleskeluluvan ehdot ja olla tietyiltä alueellisesti määritellyiltä työvoimapula-aloilta. Mikä tahansa työpaikka ei siis riitä oleskeluluvan perusteeksi. Lisäksi oleskeluluvan hakemiseen tarvitaan voimassaoleva passi, jota monilla paperittomilla ei ole.

Koska paperittomat ovat monesti hyvin epätoivoisessa tilanteessa, saattavat he tulla helposti hyväksikäytetyksi työpaikkaa etsiessään. Työpaikan toivossa ollaan todennäköisesti valmiita tekemään suuriakin uhrauksia sekä ottamaan riskejä. Helpottamalla polkuja työperäiseen oleskelulupaan myös paperittomien tilanteessa voitaisiin saada aikaan positiivisia seurauksia sekä paperittomien että koko yhteiskunnan kannalta laajemminkin. Suojattomat-hankkeen tapaamilla uuspaperittomilla oli monilla sekä kotimaassaan että Suomessa turvapaikkaprosessin aikana hankittua osaamista, jonka avulla heillä olisi täysin realistisia mahdollisuuksia työllistyä Suomessa, jos heillä olisi työntekoon oikeus.

"Tulevaisuus on täysin auki. Minulla on hygieniapassi ja työturvallisuuskortti. Voisin olla töissä missä vain, me irakilaiset olemme itsenäisiä, haluamme elättää itsemme. Sain myös luvan Migriltä tehdä töitä kun olin turvapaikkaprosessissa, mutta nyt se on poistettu. Kaikki ovet ovat nyt kiinni kasvojeni edessä. Nyt vain odotan ja luotan, että Jumalalla on joku suunnitelma minulle."

"Ensinnäkin en haluaisi että kukaan antaa minulle rahaa tai asuntoa, minulle on hyvin vaikeaa vastaanottaa näitä. Edes että ystäväni antaa minulle yhden tupakan on minulle vaikeaa. Haluaisin saada töitä, ja siten omaa rahaa. Kaikki nämä palvelut voitaisiin säästää, jos voisin saada työpaikan."

Suuri tarve neuvonnalle jo turvapaikkaprosessin aikana

"Minulla on nyt kaksi negatiivista. En valittanut korkeimpaan oikeuteen, koska jotkut sanovat, että jos valittaa ja saa negatiivisen, voi poliisin olla helpompaa käännyttää. Nyt olen niin shokissa ja stressaantunut, en ole voinut tehdä päätöstä. Päätin, että esitän että haluan vapaaehtoista paluuta, mutta oikeasti en halua. Minulla on perhe ja en halua että poliisi julkisesti karkottaa meidät. Minun iässäni ja perheellisenä ihmisenä karkotus tuntuu mahdottomalta. Kaksi päivää sitten sain puhelun äidiltäni, hän sanoi älä tule takaisin Irakiin, täällä on niin vaarallista ja sinua etsitään."

Kuten yllä oleva lainaus osoittaa, uuspaperittomat ovat tilanteessa, jossa he joutuvat tekemään todella suuria ja mahdottomia päätöksiä sen tiedon varassa mitä heillä on. Tiedot siitä, mitä kannattaisi tehdä ja mitä seurauksia milläkin päätöksellä on, perustuvat monesti pääasiassa kuulopuheisiin, tuttavien kokemuksiin, sosiaalisessa mediassa kuultuihin tarinoihin ja neuvoihin sekä hajanaiseen vastaanottokeskuksesta, eri viranomaisilta ja omalta lakimieheltä saatuun tietoon.

Hankkeen tavoittamien uuspaperittomien kohdalla oli tavallista, että he eivät olleet täysin ymmärtäneet mikä heidän tilanteensa on, missä vaiheessa valitusprossia ollaan menossa ja mitä tästä kaikesta seuraa. Monet pyysivät työntekijöitä soittamaan heidän lakimiehelleen ja selvittämään tilannetta. Yleinen epäselvyys ja hämmennys oli varmasti monen tekijän summa: yhdistelmä kieli- ja tulkkausongelmia, tiedon puutetta, kommunikaatio-ongelmia lakimiehen, poliisin ja vastaanottokeskuksen työntekijöiden kanssa sekä shokki- ja stressitilan vaikutuksia.

Hankkeessa tavatut uuspaperittomat kertoivat usein puutteellisesta kommunikaatiosta oman lakimiehensä kanssa. Vaikka osa asiakkaista oli tyytyväisiä omaan lakimieheensä, oli myös hyvin

yleistä, että lakimiehen oltiin pettynyttä. Asiakkaat eivät olleet varmoja, oliko lakimies esimerkiksi tehnyt valituksen, oliko oikeudesta jo tullut päätös tai oliko lakimies liittynyt valituksen perusteluihin jotakin tiettyä tietoa. Monet myös kertoivat, etteivät he saa lakimieheensä yhteyttä. Kommunikaatio lakimiehen ja asiakkaan välillä saattoi olla hankalaa myös kielisyydestä. Vaikka lakimiehet käyttäisivät tulkkia, eivät he selvästi aina olleet varmistaneet, onko asiakas todella ymmärtänyt mistä on kyse.

Monesti vaikutti myös siltä, että turvapaikanhakijoilla ei ole ollut riittävästi tietoa ja ymmärrystä turvapaikkaprosessista, siihen liittyvistä vaiheista ja käytännöistä sekä omista oikeuksistaan prosessissa. Pakolaisneuvonta ry:n tekemässä selvityksessä lähes kolmasosa haastatelluista turvapaikanhakijoista ei pystynyt kysyttäessä kertomaan edes perustietoja turvapaikkamenettelystä (esim. vastuuviranomaiset ja valitusoikeus) ja moni sanoi kokonaiskuvan systeemistä olevan epäselvä⁵⁵. Suojattomat-hankkeen keskusteluissa uuspaperittomien kanssa hämmennystä aiheutti usein esimerkiksi se, että vastaanottopalvelut päättyivät ennen lainvoimaista turvapaikkapäätöstä jo hallinto-oikeuden päätöksen jälkeen. Myös Maahanmuuttoviraston päätökset ja perustelut koettiin usein epäoikeudenmukaisiksi. Tarvetta olisi varmasti myös selkeälle tiedolle siitä, millä perusteilla turvapaikka ylipäätään voidaan myöntää. Oikean tiedon levittämiseksi hankkeessa järjestettiin kaksi paperittomille suunnattua infotilaisuutta, joissa yleisön kysymyksiin oli vastaamassa Paperittomat-hankkeen lakimies ja poliisin edustaja. Toinen tilaisuus käsiteltiin somalin kielelle ja toinen arabian kielelle.

"Hanke on hyvä palvelu ihmisille, koska heillä ei ole auttajaa. Niille joilla ei ole kielitaitoa, he eivät ymmärrä mitä tapahtuu vaan ovat pimeydessä. On hyvä että joku auttaa ymmärtämään tilanteen."

Paperittomilla suuri tarve psykososiaaliselle tuelle

"Seitsemän kuukautta sitten sain ensimmäisen negatiivisen päätöksen. Aikaisemmin oli ollut suomen kielen kurssilla, mutta kielteisen päätöksen jälkeen olin masentunut, surullinen ja psyykkisesti huonossa kunnossa. Asun nyt ystäväni luona ja vaihtelen paikkaa"

"Nyt kaikki ok, mutta aina pelkään milloin tulee toinen kielteinen päätös. Aina Kelassa asioidessa pelkään onko jo tullut päätös. Kun päätös on myöhässä, pelkään mitä nyt. Kun päätös vihdoinkin tulee, en tiedä mitä aion tehdä. Toivon positiivista päätöstä, mutta en tiedä. Kahteen kuukauteen lakimies ei ole soittanut. Asun yksin, minulla ei ole perhettä. Aina ajattelen oleskelulupaa ja pää tulee sairaaksi."

Suomeen saapui 2015 tuhansittain irakilaismiehiä, joita kotimaassaan kuvataan jatkuvan poikkeustilan, katastrofien, traumojen ja psykososiaalisten ongelmien sukupolvena⁵⁶. Kielteiset turvapaikkapäätökset ja paperittomuus näyttäisi olevan tämän lohduttoman jatkumon seuraava luku. Turvapaikanhakijoiden mielenterveysongelmista, itsetuhoisuudesta, itsemurhista ja itsemurhayrityksistä on olemassa tietoa ja niistä on uutisoitu paljon. Vuonna 2016 vastaanottokeskuksissa raportoitiin 60 itsemurhayritystä ja viisi toteutunutta itsemurhaa⁵⁷. Paperittomuuden myötä mielenterveyden ongelmat oletettavasti vain lisääntyvät.

Suojattomat-hankkeessa havaittiin uuspaperittomien parissa runsaasti psyykkistä pahoinvointia. Uuspaperittomien kohdalla yhdistyivät usein kielteisen turvapaikkapäätöksen aiheuttama shokki, pitkään jatkunut äärimmäinen stressi, traumaattiset kokemukset lähtömaasta ja matkalta Eurooppaan, huoli omasta ja läheisten turvallisuudesta, pelko ja paniikki poliisin pakkopalautuksista sekä syvä

⁵⁵ Pakolaisneuvonta ry 2017, 13

⁵⁶ Juntunen 2016, 79.

⁵⁷ Yle Uutiset 2017

epätoivo. Hankkeeseen tuli myös yhteydenottoja esimerkiksi opettajilta, joiden suomen kielen tai muun maahanmuuttajakoulutuksen ryhmissä oli tullut huoli kielteisen päätöksen saaneista tai sitä odottavista. Myös opettajat kertoivat henkilöiden oireilevan vakavasti, mikä näkyi poissaoloina, keskittymisvaikeuksina, masentuneisuutena sekä itsetuhoisuutena.

Paperittomien tilanteessa ajautuminen esimerkiksi itsetuhoisuuteen, ongelmakäyttäytymiseen, päihdeongelmiin tai radikalisoitumiseen on vakavasti otettava riski sekä paperittomien itsensä että suomalaisen yhteiskunnan kannalta. Paperittomuuden lisääntyessä tarvitaan lisää resursseja eri ammattilaisille (esimerkiksi sosiaalityöntekijöille vastaanottokeskuksissa ja kunnissa, maahanmuuttajien opetuksessa toimiville tahoille, järjestöille ja hätämajoituksen järjestäjille) reagoida psyykkiseen pahoinvointiin. Tarvitaan myös lisää psykososiaalisen tuen palveluita, joihin paperittomia voi tarpeen tullen ohjata.

5. JOHTOPÄÄTÖKSET JA TOIMENPIDE-EHDOTUKSET

”Minulla ei ole ajatusta siitä, mitä teen seuraavaksi. Vain sen voin sanoa, että en voi palata Irakiin. Se on sama kuin itsemurha. Yritän etsiä toivoa – jos on ilmaa, jota hengittää, on toivoa.”

Tässä raportissa on pyritty esittelemään Suojattomat-hankkeen uuspaperittomien parissa tehdyn etsivän työn keskeisimpiä havaintoja. Tavoitteena on lisätä ymmärrystä paperittomuudesta – elämäntilanteista ja olosuhteista, syistä ja seurauksista – erityisesti uuspaperittomien näkökulmasta. Tämä ymmärrys on tärkeää, jotta voidaan varautua lisääntyvän paperittomuuden tuomiin haasteisiin, joita tilanne tuottaa sekä paperittomille itselleen että suomalaiselle yhteiskunnalle laajemmin. Jotta voidaan ymmärtää uuspaperittomuuden taustoja, täytyy myös ymmärtää miksi paperittomat ovat alun perin lähteneet kotimaastaan ja toisaalta miten Suomen lainsäädäntö on alkanut uudella tavalla tuottaa paperittomuutta. Myös näitä näkökohtia on tässä raportissa yritetty avata.

Viime vuosien lakimuutosten ja viranomaisten linjausten valossa näyttää siltä, että paperittomuutta pyritään vähentämään ja hallitsemaan pääasiassa tehostamalla kielteisen turvapaikkapäätöksen saaneiden palauttamista sekä vapaaehtoiseen paluuseen ohjaamista. Tutkija Katri Gadd (2017) toteaa, että jos vapaaehtoiseen maasta poistumiseen tähdätään lähinnä kiristyskeinoin, tulee selvittää myös vaikutukset, jotka seuraavat siitä, että kaikki eivät kiristyksistä huolimatta poistukaan. Suojattomat-hankkeen kokemuksen perusteella on helppo yhtyä tähän näkemykseen. Vaikuttaa siltä, että joka tapauksessa Suomeen tulee jäämään joukko uuspaperittomia, jotka eivät poistu vapaaehtoisesti, eikä heitä pystytä viranomaistoimin poistamaan maasta. Sitä, kuinka suuri joukko tämä tulee olemaan, on vaikea ennustaa.

Paperittomien määrää kasvattamalla sekä inhimilliselle elämälle välttämättömiä peruspalveluja karsimalla luodaan erittäin haavoittuvassa asemassa oleva ryhmä ihmisiä Suomen rajojen sisäpuolelle. Paperittomuuden myötä marginaalinen asema ja laillisten mahdollisuuksien kapeneminen esimerkiksi asumisen ja toimeentulon osalta johtaa pimeiden työ- ja asuntomarkkinoiden kasvuun. Paperittomina ihmiset ovat myös erityisen alttiita erilaiselle hyväksikäytölle ja pahimmillaan esimerkiksi ihmiskaupan uhriksi joutumiselle. Epätoivoisessa tilanteessa myös radikalisoitumisen ja erilaisen ongelmakäyttäytymisen riski kasvaa. Paperittomuuden yleistymisen ei ole yksilöiden eikä myöskään suomalaisen yhteiskunnan etu.

Tärkeimmät hankkeen etsivässä työssä tehdyt havainnot ovat tiivistettynä seuraavat:

- Suomeen jäädään tilanteessa, jossa elämä paperittomana on henkilölle sillä hetkellä huonoista vaihtoehtoista vähiten huono.
- Sosiaalisella medialla on merkittävä rooli uuspaperittomien arjessa sekä päätöksenteossa.
- Hätämajoituksen tarve on toistaiseksi ollut uuspaperittomien parissa vähäinen.
- Uuspaperittomat tarvitsevat tietoa oikeudestaan välttämättömään toimeentuloon sekä tukea sen hakemiseen käytännössä.
- Monilla uuspaperittomilla on toiveena saada työpaikka ja sitä kautta oleskelulupa.
- Uuspaperittomilla on suuri tarve omakieliselle neuvonnalle, palveluohjaukselle ja psykososiaaliselle tuelle.

Tässä raportissa esitetyt havainnot antavat suuntaa uuspaperittomien tilanteesta ja tuen tarpeesta, mutta tietoa tarvitaan vielä paljon lisää. Hankkeessa tavatuille henkilöille paperittomuus on pääasiassa ollut uusi ja tuore asia. Asennoituminen omaan tilanteeseen, keinot selviytyä sekä tuen tarve saattavat olla uuspaperittomilla hyvin erilaisia esimerkiksi puolen vuoden päästä, kun elämään paperittomana on totuttu ja sopeuduttu. Lisäksi tarvitaan lisää tietoa niistä uuspaperittomista, joiden tilapäisiä oleskelulupia ei lakimuutosten seurauksena ole uusittu. Suojattomat-hankkeessa on myös kertynyt hyvin rajallisesti tietoa afganistanilaisten uuspaperittomien tilanteesta sekä uuspaperittomista naisista. Myös näiden ryhmien erityispiirteistä tarvitaan lisää tietoa. Lisäksi olisi tärkeää kerryttää seurantatietoa uuspaperittomuudesta pitkällä tähtäimellä: kuinka pysyvästi tai pitkäksi aikaa paperittomat jäävät Suomeen? Millä keinoilla he pitemmän päälle selviytyvät? Minkälaista on jatkossa paperittomien liikkuvuus Euroopan sisällä? Mitä tapahtuu Irakiin, Afganistaniin tai Somaliaan palanneille tai palautetuille?

Suojattomat-hankkeen etsivä työ paperittomien parissa jatkuu

Suojattomat-hankkeen pilottivaiheen ja kartoitustyön jälkeen tehtyjä havaintoja hyödynnetään Helsingin Diakonissalaitoksen omassa työssä. Työ paperittomien parissa jatkuu etsivän työn muodossa, jota kehitetään entistä paremmin vastaamaan uuspaperittomien tarpeita. Suojattomat-työssä keskitytään myös tiivistämään ja kehittämään yhteistyötä pääkaupunkiseudun muiden paperittomien parissa työskentelevien tahojen kanssa. Suojattomat-hankkeessa on lisäksi aloitettu kansalaistoiminnan mahdollisuuksien kokeileminen paperittomien tukemiseksi. Vapaaehtoiset ovat esimerkiksi avustaneet paperittomia toimeentulotuen hakemisessa. Jatkossa kansalaistoiminnan osuutta toiminnassa kehitetään ja laajennetaan saatujen kokemusten perusteella.

Paperittomuus ja sen uhka alkaa näkyä entistä enemmän myös Diakonissalaitoksen eri toimialoilla, kuten esimerkiksi maahanmuuttajien opetuksessa ja turvapaikanhakijoiden parissa tehtävässä työssä, joten toimintamalleja teeman ympärillä kehitetään jatkuvasti myös Diakonissalaitoksen sisällä. Esimerkiksi HDL:n Kidutettujen kuntoutuskeskuksessa on ainutlaatuista osaamista pakolaistaustaan liittyvistä traumatisoivista tekijöistä. Jatkossa kehitetään tapoja käyttää tätä osaamista psykososiaalisentuen tarjoamiseksi myös paperittomille.

Helsingin Diakonissalaitoksen yhteiskunnalliset johtopäätökset ja toimenpide-ehdotukset:

- **Paperittomien tarpeita vastaisi toimintamalli, jossa hätämajoitus, päiväkeskus sekä ohjaus ja neuvonta sijaitisivat samassa paikassa.** Paperittomien kannalta olisi helpompaa hahmottaa kokonaisuutta, jossa heille tarjottavat palvelut löytyisivät samasta paikasta. Tämä myös vastaisi paremmin heidän tarpeisiinsa ja tehostaisi palvelujen vaikuttavuutta sekä saatavuutta.
- **Perus- ja ihmisoikeudet tulee taata myös paperittomille.** Laadittaessa uusia lakeja, ohjeita ja toimintatapoja tulee päättäjien ja viranomaisten taata ihmisarvoisen elämän edellytykset kaikille, myös paperittomille. Jokaisella on oikeus välttämättömään toimeentuloon, majoitukseen, terveyteen ja perusopetukseen, ja paperittomien pääsy näihin palveluihin myös käytännön tasolla tulee varmistaa. Lisäksi on tärkeää varmistaa, että paperittomat eivät ole keskenään eriarvoisessa asemassa esimerkiksi sen perusteella, missä kunnassa he oleskelevat. On tärkeää, että turvataan paperittomien mahdollisuus hakeutua heille kuuluvien vähäisten palvelujen piiriin ilman pelkoa siitä, että heidät esimerkiksi ilmiannetaan poliisille. Maahanmuuttopolitiikka ja jokaisen perusoikeudet Suomessa tulee erottaa toisistaan.
- **Erityistä huomiota tulee kiinnittää kaikkein haavoittuvimmassa asemassa oleviin,** kuten esim. lapsiin, raskaana oleviin naisiin sekä terveydentilaltaan tai mielenterveydeltään huonosti voiviin paperittomiin. Turvapaikanhakijoiden ja paperittomien psyykinen pahoinvointi täytyy ottaa vakavasti, ja paperittomien mahdollisuutta päästä psykososiaalisen tuen piiriin täytyy lisätä.
- **Polku työelämään ja työperusteiseen oleskelulupaun helpommaksi.** Paperittomien mahdollisuuksia laillistaa oleskelunsa työn perusteella olisi järkevää lisätä. Paperittomien joukossa on paljon osaamista ja potentiaalia, joka saataisiin työllistymisen kautta myös suomalaisen yhteiskunnan käyttöön.
- **Tilapäisen oleskeluluvan myöntäminen niille, jotka eivät voi palata kotimaahansa ja joita ei pystytä poistamaan maasta.** Se, että Suomessa on kasvava joukko yhteiskunnan ulkopuolella eläviä paperittomia, ei ole kenenkään etu. Kannatamme kansainvälisiin ihmisoikeussopimuksiin perustuvaa inhimillistä turvapaikkapolitiikkaa, sekä vastustamme pakkopalautuksia kriisimaihin kuten Afganistan, Irak ja Somalia. Tilanteessa, jossa kielteisen turvapaikkapäätöksen saanut henkilö ei poistu Suomesta, eikä häntä pystytä viranomaistoimin poistamaan maasta, tulisi hänelle myöntää tilapäinen oleskelulupa. Sitä kautta nämä henkilöt olisivat viranomaisten tiedossa, heihin säilytetään kontakti ja he säilyisivät peruspalveluiden piirissä. Heillä olisi myös työnteko-oikeus eli mahdollisuus elättää itsensä.

Tämän raportin kirjoitushetkellä paperittomuuden kentällä tapahtuu paljon - mediassa käsitellään parhaillaan pakkopalautuksia Afganistaniin ja meneillään on palautusten vastainen mielenosoitus. Paperittomien ja turvapaikanhakijoiden tilanne on Suomessa jatkuvassa muutoksessa niin lainsäädännön kuin viranomaisten käytännön toimintatapojenkin osalta. On esimerkiksi tärkeää huomata, että Suomi pyrkii jatkuvasti solmimaan palautussopimuksia erityisesti niiden maiden kanssa joista suuri määrä turvapaikanhakijoita on saapunut Suomeen. Turvallisuuksilanteen muutokset paperittomien lähtömaissa voivat myös vaikuttaa tilanteeseen. Keväällä 2017 on julkisessa keskustelussa ollut havaittavissa laajenevaa kritiikkiä nykyistä turvapaikkapolitiikkaa kohtaan. Lisäksi vasta tulevaisuus näyttää kansainvälisen muuttoliikkeen ja pakolaisuuden seuraavat suuret ilmiöt ja siirtolaisaallot. Paperittomia tukevassa työssä tarvitaankin kykyä reagoida nopeasti toimintaympäristön suuriinkin muutoksiin, suuntaan tai toiseen.

6. LÄHTEET

Gadd, Katri (2017): Paperittomat. Teoksessa Jauhiainen, Jussi S. (toim.): *Turvapaikka Suomesta? Vuoden 2015 turvapaikanhakijat ja turvapaikkaprosessit Suomessa*. Turun yliopiston maantieteen ja geologian laitoksen julkaisuja No.5, 133–142.

Helsingin Sanomat (14.1.2017): Riskko: Laittomasti maassa olevat ovat turvallisuushka [http://www.hs.fi/paivanlehti/14012017/art-2000005044858.html] 28.3.2017

IOM (2016): *Migration flows from Iraq to Europe. Reasons behind migration*. The International Organization for Migration (Iraq Mission), Baghdad.

Jauhiainen, Jussi S. (2017): Johdanto ja johtopäätökset. Teoksessa Jauhiainen, Jussi S. (toim.): *Turvapaikka Suomesta? Vuoden 2015 turvapaikanhakijat ja turvapaikkaprosessit Suomessa*. Turun yliopiston maantieteen ja geologian laitoksen julkaisuja No.5, 5–18.

Juntunen, Marko (2016): *Poikkeustilan sukupolvet – Irakilaispakolaisuus Suomessa*. Työ- ja elinkeinoministeriön julkaisuja, Alueiden kehittäminen 31/2016.

Keskimäki, Ilmo; Nykänen, Eeva & Kuusio, Hannamaria (2014): *Paperittomien terveyspalvelut Suomessa*. Terveyden ja hyvinvoinnin laitos, raportti 11/2014.

Kynsilehto, Anitta & Puumala, Eeva (2017): *Paljon puhetta paperittomuudesta ja kriisistä*. Poliitikasta-verkkolehti, 23.1.2017 [http://politiikasta.fi/puhetta-paperittomuudesta-kriisista/] 19.3.2017

Lähteenaho, Samuli (2017): *Turvapaikanhakijoiden mielenosoitusleiri*. AntroBlogi 9.3.2017 [http://www.antroblogi.fi/2017/03/mielenosoitusleiri/] 22.3.2017

Maahanmuuttovirasto (2017): *Maatietoraportit päivitetty – Maahanmuuttovirasto tarkentunut päätökskäytäntöään pitkin syksyä*. 17.1.2017 [http://www.migri.fi/medialle/tiedotteet/lehdistotiedotteet/lehdistotiedotteet/1/0/maatietoraportit_paivitety_maahanmuuttovirasto_tarkentunut_paatoskaytantaan_pitkin_syksya_71842]

Maahanmuuttovirasto (2016): *Humanitaarista suojelua ei myönnetä enää, uudet maalinjaukset Afganistanista, Irakista ja Somaliasta*. Lehdistötiedote 17.5.2016. [http://www.migri.fi/medialle/tiedotteet/lehdistotiedotteet/lehdistotiedotteet/1/0/humanitaarista_suojelua_ei_myonneta_enaa_uudet_maalinjaukset_afganistanista_irakista_ja_somaliasta_67589] 21.3.2017

Merisalo, Maria (2017): Internet, sosiaalinen media ja mobiilisovellukset turvapaikanhakijoiden kotoutumisessa ja muuttopäätöksissä Suomessa. Teoksessa Jauhiainen, Jussi S. (toim.): *Turvapaikka Suomesta? Vuoden 2015 turvapaikanhakijat ja turvapaikkaprosessit Suomessa*. Turun yliopiston maantieteen ja geologian laitoksen julkaisuja No.5, 103–118.

Pakolaisneuvonta ry (2017): *Turvapaikanhakijoiden yleisen oikeudellisen neuvonnan tila ja kehittämistarpeet -selvitys*. [http://www.pakolaisneuvonta.fi/files/AMIF_Selvitys_Final_verkkoversio_130217.pdf] 21.2.2017

Pakolaisneuvonta ry (2013): *Paperittomien oikeus terveyteen -opas*. [http://www.paperittomat.fi/wp-content/uploads/2013/04/paperittomien-oikeus-terveyteen_verkkoon.pdf] 23.2.2017

Pakolaisneuvonta ry (2014): *Paperittoman lapsen oikeus perusopetukseen.*
[http://www.paperittomat.fi/wp-content/uploads/2014/04/paperittomanlapsen_oikeusperusopetukseen_julkaisu_VALMIS.pdf]
23.2.2017

Paperittomat-hanke (2016): *Kannanotto: Oikeuksien rajoittaminen ja valvonnan lisääminen eivät ratkaise paperittomuutta.* Järjestöjen yhteinen kannanotto 22.12.2016
[<http://www.paperittomat.fi/?p=1850>] 10.3.2017

PICUM (2002): *Ethical Guidelines. Some Guidelines for Assisting Undocumented Migrants.* Platform for International Cooperation on Undocumented Migrants
[http://picum.org/picum.org/uploads/file_/Ethical%20Guidelines_proofread%20June%202013.pdf]
23.2.2017

PICUM: Terminology leaflet.
[http://picum.org/picum.org/uploads/file_/TerminologyLeaflet_reprint_FINAL.pdf] 13.3.2017

SPR (2017): Paperittomille tarjottavat palvelut. Yhteenveto alueellisesta tilannekuvasta 6.2.2017.
Tuire Silvennoinen & Soile Koskinen

Sisäministeriö (2016): *Toimenpidesuunnitelma laittoman maassaolon ehkäisyyn ja hallintaan.*
16.12.2016 [<http://valtioneuvosto.fi/documents/10616/1266558/TpsuunnitelmaLAMA.pdf/c5b16a1b-8418-4fe0-a3ba-3fe3663ef67f>]

Sisäministeriö (2017): *Kansalaismielipide – Turvapaikanhakijat ja turvapaikkapolitiikka.*
Sisäministeriön julkaisu 9/2017.

Sosiaali- ja terveysministeriö (2017): *Kunnille suositukset laittomasti maassa oleskelevien kiireelliseen sosiaali- ja terveydenhuoltoon.* Kuntainfo 2/2017, 31.1.2017.
[http://stm.fi/documents/1271139/3899844/Kuntainfo_2-2017_verkkoon.pdf/2a98f528-8e34-42c9-91ca-070a3c0d5e40]

Talentia-lehti (2017): *Selvitys paperittomien kohtaamisesta ja eettisistä haasteista*, 24.3.2017.
[<https://www.talentia-lehti.fi/selvitys-paperittomien-kohtaamisesta-ja-eettisista-haasteista/>] 1.4.2017.

Yijälä, Anu & Nyman, Maria (2017): *Living in Limbo - Qualitative case study of skilled Iraqi asylum seekers in Finland.* Helsingin kaupungin tietokeskuksen tutkimuksia 2017:1.

Yle Uutiset (2017): *Migri: Turvapaikanhakijoiden itsemurhayrityksiä nyt lähes 70, viisi on kuollut.*
15.3.2017. [<http://yle.fi/uutiset/3-9511534>] 4.4.2017

Maahanmuuttoviraston verkkosivut www.migri.fi:

EU-kansalaisen oleskeluoikeuden rekisteröinti [http://www.migri.fi/eu-rekisterointi/prime101_fi.aspx]
12.3.2017

Kansainvälistä suojelua koskevat päätökset
[http://www.migri.fi/turvapaikka_suomesta/turvapaikan_hakeminen/paatos/turvapaikka_ja_kansainvalinen_suojelu] 28.3.2017

Kansainvälistä suojelua ja turvapaikka Suomesta
[http://www.migri.fi/turvapaikka_suomesta/turvapaikan_hakeminen] 12.3.2017

Turvapaikka- ja pakolaistilastot [http://www.migri.fi/tietoa_virastosta/tilastot/turvapaikka-ja_pakolaistilastot] 17.3.2017

Myönteiset ja kielteiset päätökset ensimmäisiin oleskelulupiin 1.1.2016 – 31.12.2016 [http://www.migri.fi/download/65485_oleskelulupapaatokset_perusteittain_tammikesa_2016.pdf?36823469c55bd488] 17.3.2017

Turvapaikkapäätökset 1.1.2016–31.1.2016. [http://www.migri.fi/download/65768_Tppaatokset_2016.pdf?5a51746fc55bd488] 21.3.2017

Paperittomat-hankkeen verkkosivu www.paperittomat.fi

Oikeudet [http://www.paperittomat.fi/?page_id=33] 1.3.2017

Oikeus ihmisarvoiseen elämään [http://www.paperittomat.fi/?page_id=1362] 1.3.2017

Oikeus terveyteen [http://www.paperittomat.fi/?page_id=347] 1.3.2017

Pakolaisneuvonta ry: Turvapaikkamenettelykaavio
[<http://www.pakolaisneuvonta.fi/files/Microsoft%20Word%20-%20TURVAPAIKKAMENETTELY%20SUOMESSA.pdf>] 20.3.2017

Liite 1: Paperittomien parissa tehtävän työn eettisiä periaatteita

Etsivässä työssä, asiakastyössä ja kansalaistoiminnassa paperittomien ihmisten parissa eettiset periaatteet korostuvat, koska paperittomat ovat erittäin haavoittuvassa asemassa. PICUM (2002) on koonnut yhteen yleisiä eettisiä ohjeita paperittomien kanssa työskenteleville tahoille. Suojattomat-työssä erityisen tärkeiksi muodostuivat näiden ohjeiden pohjalta mukailut seuraavat peruseriaatteet:

- **Oman voimattomuuden ja riittämättömyyden sietäminen.** Koska paperittomuus ilmiönä johtuu pohjimmiltaan globaalista poliittisesta ja taloudellisesta epätasa-arvosta, ovat työssä mahdolliset ratkaisut aina luonteeltaan pragmaattisia – monesti ongelmiin ei ole olemassa pitkän tähtäimen ratkaisua, ainoastaan mahdollisuus valita huonoista vaihtoehdoista vähiten huono.
- **Paperittomat ovat yleensä erittäin riippuvaisia ympäristöstään** ja erityisen alltiita hyväksikäytölle ja huonolle kohtelulle, mikä on työntekijöiden ja vapaaehtoisten on tärkeä tiedostaa. Työntekijä on suhteessa paperittomaan aina valta-asemassa, mikä vaatii työntekijältä itsekriittistä ja reflektiivistä työtötta.
- **On tärkeää tehdä selväksi mikä on työntekijän tai vapaaehtoisen rooli:** mihin asioihin hän voi vaikuttaa ja mihin ei, missä asioissa voidaan auttaa ja missä ei. Asiakkaalle tulee olla selvää mitä hän voi työntekijältä tai vapaaehtoiselta odottaa, ja mitä häneltä puolestaan odotetaan.
- **Kaikissa toimenpiteissä tai askeleissa pitää varmistaa henkilön oman suostumus ja täysi ymmärrys asiasta.** Käytännössä ratkaisuvaihtoehtoja ovat:
 - **Oleskelun laillistaminen.** Työntekijän/vapaaehtoisen ei tule kuitenkaan rohkaista tai neuvoa tekemään perusteetonta oleskelulupa- tai turvapaikkahakemusta.
 - **Vapaaehtoinen paluu kotimaahan**
 - **Paperittomuuden jatkuminen,** jolloin työntekijän tehtävänä on pyrkiä minimoimaan tilanteeseen liittyvää syrjäytymisen, hyväksikäytön ja syrjinnän riskiä.
- **Kaikki asiakkailta kerätty tieto ja informaatio on salassa pidettävää.** Tietoa tai dokumentteja, jotka eivät ole olennaisia henkilön auttamiseksi, ei tule kerätä. Työntekijän tai vapaaehtoisen tulee kuitenkin rikkoa salassapitovelvollisuus, mikäli tietoon tulee vakava rikos tai sen suunnittelu.
- **Jos tietoon tulee esim. viitteitä ihmiskaupasta,** paperittoman hyväksikäytöstä, seksityöhön pakottamisesta, lähisuhdeväkivallasta tai kiristämisestä, tulee siihen yrittää puuttua asiakkaan suostumuksella ohjaamalla asiantuntijatahoihin.
- **Paperittomia auttavan järjestön toiminnan tulee olla avointa ja läpinäkyvää** esim. rahoituksen, työtapojen, asiakasmäärien sekä yhteyksiensä suhteen viranomaistahoihin ja muihin järjestöihin.

Liite 2: Haastattelupohja

Mitä haluat kertoa meille omasta tarinastasi? (miten tulit Suomeen, mikä tilanne on nyt, mitä aiot seuraavaksi)

Miksi päätit jäädä Suomeen kielteisestä päätöksestä huolimatta? Miksi et halua/voi palata kotimaahasi?

Minkälaista apua tai tukea olet saanut vastaanottokeskuksesta poistamisen/ paperittomaksi joutumisen jälkeen?

Minkälaista apua tai tukea toivoisit nykyisessä tilanteessasi? (Mitä mieltä olet esim. hätämajoituksesta, Hirundosta, vertaisryhmistä...?)

Tunnetko muita samassa tilanteessa olevia? Mitä he ovat tehneet?

Mitä muuta haluaisit sanoa?

**Rohkeutta
välittää.**